

ПРОБОСТ

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ

Зміст:

Євген Маланюк: Побачення	321	
Анатоль Вільхівець: Ніч у		
Києві	323	
Оксана Лятуринська: *.*	324	
М. В.: Літо	324	
Юрій Кандій: Прощання	324	
Р. М. Рільке *.*	324	
М. Х.: Сонети	325	
Б. Бендарський: Б. І. Антоничу	324	
Ганс Фрідріх Блюнк: St. Michel	325	
Микола Чирський: Подебрадське	325	
Б. Бендарський: Полювання	326	
Наталена Королева: Хрищенник Попа Івана	328	
Г. Р. Сливіка дорога	334	
В. Сольський: Фільмовий сценарій	336	
Др. Микола Авдрусяк: Геть-		
ман Іван Мавепа як культурний діяч	339	
В. Михальський: Хвильовий і сучасність	346	
М. Кибальчич: Г. Ф. Квітка-Основ'яненко	349	
Проф. С. Гляров: Йоган Готфрід Шедель	353	
О. Т.: Партачі життя	356	
М. Куренівець: Розвіяне листя	367	
Дмитро Ревуцький: Український музичний фольклор і Лисенко	372	
Як молодий Коцюбинський підготовлявся до літературної діяльності	376	
Степан Лисяк: Осип Дуйн	377	
Літературні й україністичні матеріали в газетах	379	
Рецензії	380	
Хроніка	383	

ЧЕРВЕНЬ

РІЧНИК IX.

ПРАГА 1942

ЧИСЛО 6 (107)

ЦІНА 1—RM

„ПРОБОЕМ“

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ
політики, суспільно-громад-
ського життя, мистецтва й лі-
тератури.

„ПРОБОЕМ“

виходить кінцем кожного місяця. — Редакція під проводом Д-ра Степана Розохи. — Число телефону: 545-54. — Редакція застерігає собі право рукописи виправляти та скорочувати. — Невикористані рукописи редакція повертає тільки по надісланні марок на поворот. — Передплата в Протектораті Чехія й Морава 100.— К на рік, на чверть року 25.— К. — В Німеччині річно 12.— RM, четвертьрічно 3.— RM, за границею 150.— K, або інша рівновартість. — Число конту Поштової Щадниці в Празі 201.699., в Німеччині Postscheckkonto Nr. 122.124 Berlin, Zeitschrift „NASTUP“ in Prag; в Ген. Губерн.: P. Sch. A. Warschau Nr. 10.020 «Nastup» Zeitschrift in Prag.

„PROBOJEM“

měsíčník kultury, politiky, společensko-veřejného života, umění a literatury. Vychází koncem každého měsíce. — Vydatel a odpovědný redaktor: Dr. Stepan Rosocha Praha XII., Havlíčkova 8. — Novinová sázba povolena ředitelstvím pošt v Praze, čís. 162.545-III a 1939. — Dohlédací poštovní úřad Praha 17. — Adresa redakce a administrace: Fraňákov, Havlíčkova 22/1. — Tiskne knihtiskárna Jana Andrašky vd., Praha XII., Bělehradská tř. 10.

Всіє листування й матеріали просимо слати на адресу:
„PROBOJEM“, Praha XIV-65, pošt. schránka 3.

ЄВГЕН МАЛАНЮК
(Варшава)

Побачення

Це сталося на зимному Поділлі
В рік пам'ятний.

Прещедрий урожай
Вже звозили, й музика вовковиці
Пливла під споловіюю блакиттю,
Аж поки не спадала рання ніч,
Рясна від зір важких та довговіх.

А тлом стояла тиша, тиша серпня
Така глибока, майже бездихання,
Що яблуко, спадаючи, вдавалось
Гранатою: ось вибухне неспинно
І знівечить-аурійну тиштину.

1.

Той день важкий був, хмурий і нервовий.
Брехало радіо. Зуділи мухи.
Господар все вдивлявся в непевне небо,
Блідіш була, ніж завше, господиня
І пані-матка, в тъяжому салоні
Над клявішами згадувала Брамсон
Віденську молодість...

Гостинний дім
Із тих, що вже залишилось мало,
А надто в нашім краї. Був маєток,
Мовляв, поміщицький, старе гніздо
Старого роду княжого, що завше
Позіставався в народі — чи не диво?

Ще руського (варязького?) коріння,
Був рід владичним ще за Ярослава
I, може, власне, десь за Осмомисла,
Із Сіверщини перейшов сюди,
Щоб стать при златокованому столі
Імперії старого спадкоємця
Й, гамуючи боярські коромоли,
Нести тягар історії вперед.

I не було перерву у службі рода,
Bo й геть пізніше бачимо іанов,
Як рід дав ставних та пишновусих
Богданові — дотепних дипломатів,
Мазепі — генералів орлооких,
Після полтавських ревних діячів —
Для Орлика помічників відданіх,
Що спомагали чинами і златом
Відчайний вмаг ізгоя.

Час минав

Зеніту. Розливалась псевдо-тиша
І псевдо-добробут. А по-під ними,
За лаштунками в рококових рожах,
Під золотим мереживом пишноти,
Зрів динаміт зміакованіх ідей,
Щоб незабаром вибухнути.

I, дійсно,
То романтична бура загула.

Наполеон! Як вірілось... Здавалось,
Повстане з пеплу Троя українська
І повернеться Еней — козак моторний —
До батьківщини будувати Рим.

Та романтична бура прогула
Безнаслідно для краю: оминула.

I от по бунтах, по „весні народів“
(А як воїна авабливо обіцяла!) —
Безверхе дев'ятнадцяте століття
Безкрилим супокою розплывлося,
І душно-теплячняний пополудень
Тривав ще довго: адже ж fin de siècle
У сутінках переступив в Двадцяте.

... Останній в роді, як останній дуб
На скraю поріділого байраку,
Ще намагався у присмерку безчасся
Тримати чоло високо — і тут,
Де господарство грато, як оркестра,
Симфонію спізняло-пасторальну,
І там, побіля цісарського Бургу
Веселої дунайської столиці,
Де відблиск Риму тускло дугасав...

I так прийшла Велика Косовиця:
Рік Чотирнадцятий —

кінець і початок.
Гніздо спустіло. Зразу, як осідок
Штабів прерізних, далі лазаретів,
Що кров'ю й йодоформом віддихали;
А там, коли з-під рваного мундуру
З'явився голий авільнений монгол, —
Завила осінь в борознах окопів
Спорожнених, пожежа зжерла палац
І тільки сови жили між руїн.

A власників, сполоханих, мов птахів
З розтерзаного бурями гніада,
Розвіяв подмух владний.

Та лишилась
Жаттійна іскра в попелі руїни, —
Владарний дух її роздумхав знов
І от почав спроквола оживати
Глибокий корінь. Дужий пень проріс
І в паростку — і Рід, і Дім воскресли.

2.

Не спалося.

Осінній місяць пряв
Останні чари літа в здачавілім
Старезнім парку. I вікно здавалось
Отвором у міжаряні простори безкраї,

Звідкіль густим потоком ллялося сяйво
Холодне, міжпланетне, лед влонісне,
З пляскою провелення глибини.

Не спалося. Дрімота-підрімota
Творила зовсім нетутешній світ
Ані земний, ані небесний, — тільки ж
У тім таємнім смєві лісна
Здавалось все можливим і природним.

То ж не здрігнувся я й не здивувався,
Коли в потоку місячного світла,
Як в-під завіси давної, з'явився
Начальник.

Був він у знайомім френчі
Тьмяно-велевім (як лежав в труні),
В ботфортах пальтових, в райтузах синіх, —
Так добре знаний, простий і ясний.
Сказати б навіть, надто вже він просто
І надто дійсно виглядав.

І усміх

Крізь світло місячне, отже — містичне,
Сяя златом сонячним — живим і денним,
І заливав обличчя дороге,
І проголоть ряхтила на мундуру.

Він крок вробив матеріально, важко,
Присів на ліжко і почав...
Немов би

Нас не ділило двадцять літ, трува
На рівенськім кладовищі, події,
Що наступили потім, довгі роки
Кордонів, мандрів, болю і зусиль.

В цім було щось від нехтування факту
Так адже ж безперечного, як смерть.

Почав він, мов продовживав, розмову,
Перервану учора.

„Отже знов,
Поручнику, на нашу Батьківщину
Війне вогонь вже близької війни.

Вона висить у цім безхмарнім небі
Над площиною довгих вжатих нив,
В оклялім сонці, у напружені тиші,
В отвертих обріях далечини.
Ударить час і осінь завикув
Гарматним гулом, вважаючи атаку,
Стаком скорострілів, гострим сиком
Авіобомб, валізним хрипом танків
Ta жавим маршом жовнірських пісень.
І позолоту просторів осінніх
Покриють теплі плями багреца.

Вже двадцять літ минає. Двадцять літ...
Держава. Київ. Наступи і відступи.
Так, ніби вчора це було — не правда ж?
Та ж, певно, Вам нерав оттак вдається,
Що — лиш збудитися — і встануть знов:
Штаб армії, війни гарячий віддах
(О, незабутньо білосе серце війська!),
Стрічковий стрекіт апаратів Юза,

Уриваний радіозвітів звійк
Ta рапорт вартового... I напруга
Басків думок над аркушами мапи,
I скрещення концепцій супереччих,
I рішення, що зроджується трудно
I — тепле ще — тужавів в накла.

Або раптовна подорож на фронт,
В заарання маршу, в ніч, вагітну боєм, —
Як вепорушно в небі сяяли зорі,
I бліди перед ранком, i світав
Бурхливий день судьби і перемоги.

I та остання подорож — в сніги,
В метелицю, в кругліх глухої скруті,
З Грецан, без тух, до війська навпросте, —
Пова Пашківці, що були в залежні
I виразно ворожі, i дурні,
I хитрі сліпотою самозгуби —
О, символе прокляття — Пашківці!

... А потім — Любар. Крапка. Несмертельний
Малоросійський жарт-однокітівка,
Де адже ж були й чарка й ковбаса,
I Шельменко, й блудлива молодичка,
I простачок-господар, но і, конче,
Москаль-Чарівник в тіві лаштунків.
Ще щастя, що вдалось той водевіль
Перерубати шаблюкою Походу
I дати Дев'ятнадцятому Року
Його легенди гідний епілог".

Він навіть встав і перейшов кімнату
Знайомим кроком стриманого гніву.

„Рік Дев'ятнадцятий! Рік іспиту і кари,
Рік неповторної симфонії судьби,
Де чергувалися в нестримному потоці
Падіння й взлети, де гучний тріумф
Був, водночас, безводною упадку:
Найгірша бо поразка розгорталась
Найширшим виднокругом перемог!

Прогаяво сліпучу мить побіди.
Прогавлено. А мить така була
I то нерав... Бігме, немав доль
Ласкавих, алих, щасливих чи безщасних, —
Є доля — справедлива і одна".

Він знову сів.

„Повториться нерав
Листопадовий посвист вавірюхи
I ожеледь походів, i вітри
Чужин холодних.
Той Великий Льюх,
Що вимагає трусів і вулканів,
Щоб обудити виклаті скарби.
Аж вибухне в стелу готичний пломінь
I кволе серце крицею налле
Велика віра. Побороти сумнів, —
Саме це слово зимне, як гадюка
I отруйне, як вона, — заблювати в уст
I викреслити з мови.

Мус і віра.
Мус віра. Звіря переможе Дух.
Велика віра..."

3.

Тиша ще давеніла.
Вікно точило зеленаве сяйво.
Повіки алілювалися.

Його

Вже не було. Лише знайомий голос
На струнах променів брієві вдаля,
Віддалюючись місячним туманом
I вближуючись в шепт — ось над вухом —
Найтихша з таємниць:

„І нема,
Ви розуміте — немає смерти.

Коли ж настане визначений час —
Імпісний день у листопаді, в лютому, —
Пучнеться серце, помилувшись в ритмі,
I, поки залунає гострий крик
I скляну тишу на скалки розіб'є,

АНАТОЛЬ ВІЛЬХІВЕЦЬ
(Київ)

Ніч у Києві

Осіння ніч. Вітри вгорі
Свою співчу строять цитру,
Немов далекі лихтарі,
Що ледь гойдаються од вітру,

Незлічні ворі мерехтять...
Та ще і місяць поміж ними,
Мов гайдамака між дівчат,
Кивав вусамиrudими —

Рогами зігнутими вниз...
Ще і тополя сріблолиста
До вірок пнетися в синю вись,
Мов чепуруха до намиста...

Ще й наче ствердження надії,
Яку плекали ми давно,
Маячить на святій Софії
Жовтоблакитне знамено.

Київ, вересень 1941.

ЄВГЕН ПЛУЖНИК

* * *

Щасливого дня, проминувши атоли,
Я став на найдальшім в усіх островів,
I древній дикун, шоколадний і голій,
Мене на узлісі священнім зустрів...

I довго ми йшли з ним, все вище, все вгору;
Аж доки той острів під ноги нам ліг —
Прекрасний уламок того світотвору,
Що знавий з казок і незнаних ще книг.

На вітах веселі гойдалися мавпи,
Чіпкими хвостами керуючи літ,
(Я хисту такого ніколи не мав би,
Хоч би й народився перед тисяччю літ!)

Приходили звірі, ласкаві і милі
(Які? Всі учени сказати не вмогли б),
I тає на берег виносили хвілі
Барвистих, мов квіти, небачевих риб;

I довго ми йшли з ним, все вище, все вгору;
Аж доки той острів під ноги нам ліг —
Прекрасний уламок того світотвору,
Що знавий з казок і незнаних ще книг.

I згодом, вже стоячи знову на брігу,
Що навіть для віршів давно застарів,
Я сумно давився в ту згорнуту книгу,
Де зник цей найкращий з усіх островів!

ОКСАНА ЛЯТУРІНСЬКА
(Прага)

* *

Реі, щогли і лаштунки,
Дивовижні на обзорі, —
О, моря, моря прозорі,
Як вітрило — серце юні!

Убережжя коралеві.
Іх минають човни срібні.
Десь чатують чорні глибини.
Над бортами б'ються мови.

Все вперед, вперед, у далеч!
Нам нема вертання.
Безвість клаче нас, незнана.
Океані.

* *

Нам сягається сині береги
морів далеких і ясних,
вітри солоні і тугі
і легко спущені човни.

Де дме пасат, біжить рівник,
Де норд і сюд, упав бігун.
Магнетом тягне їх язик
того, хто смілив і хто юн.

M. B.

Літо

Вночі, далеко за житами
Осліпли сполохом вогні...
То вночі чорної, як камінь,
Посукою кресались дні...

А ранком день багряно встане,
Збереться враз як плід сухий...
І тільки шелестять житами
Між синіх волошкових вій...

І тільки зарипить десь возом,
А обрій синій і зове...
Здається перетліла грози
І в сині сухий простір пливе...

Ніч теж суха, як ринвя раптом
Дощем проснуться над вікном
І струй мчать. В темноті краплі
Стрибають по воді кругом...

І стане день паркий і тьмяний,
Ти чуеш — зелено шумить!
В просторі, чуеш, над житами
Схидається літо ворожить.

1924.

ЮРІЙ КАНДІЙ
(Київ)

Прощання

Біжи, струмок кипучий, грай
За каменем рудим.
Я повернуся в рідний край,
Як перше — молодим.

Нехай на скронях сивизна,
Як пошіл, нагорить, —
Зведеся з чаюю вина —
За біль і радість п'ять.

Я сміх і сум свій розіллю
Над широчинною води,
І пісню вільну мою
Підходить ввесі народ;

А там — колись-таки помру.
Поставлять жато й мед,
Мене десь спалять у яру
І скажуть: був поет.

І в піснях знатиме мій край,
Що був я молодим.
... Кипи, струмок, біжи та грай
За каменем рудим!

1937.

R. M. РІЛЬКЕ

* *

Тоді уперше ми мовчали:
Ми в легіт теплій поринали,
Ми стали віття розбуяле
І в дні вслухались сонця й трав.

І впали тіні на дороги;
Ми чули: дощ шумить розлого
І, спраглий дару золотого,
Йому назустріч світ бував.

* *

Ти чув, мій лісе, подув зим холодний;
Але весна лунає — і сміліш
Своє срібло ти топиш, недрімотний,
І, знаю, тугу гойно вazelениш.

Що далі йду твоїми я стежками,
Не спізнаю мети — але дарма:
Твої глибини закривала брама,
Тепер ї — нена.

Перекл. Михайло Зеров.

M. X.

Сонети

I.

Уже ланами рунь завеленила,
А сонце ген як високо ваяло, —
Водити веснянки ключе за село
Левада, що в снігу ще вчора мліла.

Бо, дивно з-під землі ватліла
Пшениця в ніжнє пророста стебло. —
І нахиливши струджене чоло
Помислив сіяч: дивна Божа сила!

Якби не вогнила в землі пшениця,
Без плоду валишилося б зерно,
А нині — вся природа весілься,

Від гробу встаючи. Отак давно
Колос Христа розп'ятого гробниця
Розквітла в воскресіння знамено.

II.

У далечіні старий прославсь гостинець,
Широкий та журливий, як життя,
А тут же — свідок смерті й забутти, —
Лежить напіваруйований Зміринець.

Іду, як подорожник, як чужинець,
В ту далечіні — без думки, без чуття,
Туда, відкіль немає воротя, —
Щоб велькодній положить гостинець

Між сону-цвіту, між гілок ялини,
І слухати під тихий спів берез, —
Як в Лавра в вічність падають хвилини.

О, як би я хотів, обнявши хрест
Твій, в відповідь почуті в домовині,
Як схимник той „Воїстину воскрес“.

Київ, весна 1922.

ГАНС ФРІДРІХ БЛЮНК

St. Michel

Б. I. Антоничу

Був поет, що вмів любити вітер;
Був поет, що кленом сріблолистим цвів.
У п'янкі, нервозні закарлючки літер
Загортав він сонце, загортав свій спів.

Так було не довго... вмер поет в зааранні
І не квітне кленом між високих трав,
Тільки слово юне, тільки думи ранні
Розвиває вітер, як поет бажав.

Може так і добре, може так і треба —
Сонцю не горіти вічно у хмарах;
І не страшно вмерти, як в блакиттю неба
Жити вдруге можна в радісних віршах.

Берлін, 1942.

МИКОЛА ЧИРСЬКИЙ
(† 26. 2. 1942)

Вже ось розквітли павільони
Серветками офіціантів.
З сонця свічок міліони
Сиплють дощів бриллянти.

Випив я синю отруту
З овера віч вічно-юніх.
Стиха посунувся Лютий
Ген по захмарених дюнах.

Хто вимріяв тебе побожний і великий,
Ще заки руки майстра приторкувались,
У моря хто одяв тебе і прислонив у хмарі?
Не світу цьому — Богу дав у дари.

Хто буревісне ім'я Боже заквітчав коштовно,
Хто був, що вирізбив його в граніті?
По-нашому: це хтось, хто взяв насили в
моря скали

На те, щоб по-новому святість прославляли.

Переклав з нім.
Б. Беднарський.

Подебрадське

Вранці на сходах піони
Квітнуту вінком вогневим,
Тане кражаних бетонів
Сірий похмурій килим,

А над просторами зводом
Сонцем васяє святочес.
Приде нам, приде свобода
Крізь молот, пеньвел і спис.

Подебради 1923.

Полювання

Моєму Батькові
присвячує,

У гарячі дні літа, у сльотливу осінь, ув інейну зиму, мені приходять на пам'ять каламбурні слова синьоокої дівчини:

— Як добре згадувати добре.

Молоді, розсміяні дні...

На голубому небі працьовите сонце. Сонце — на дорогах, на деревах, у волоссі замурзаних дітей, що граються безтурботно на ясних мурзниках, сонце купається в зеленавому плесі води, де пависло безрадно вербове гілля.

А коли небо ставало теж зеленавим, і маляр ляпнув би з туви на палету веронезу, а потім, коли чергувалось з анемічним фіолетом, і коли на землю клались безшлесно довгі-довгі й важкі (жура), як жура важкі тіні, коли на крайнебі запалювались перші зорі, — босоногі дівчата в колірних наголовних хустинах із лозовими тонкими прутами гнали перед себе корови...

Полові, згорда ступали ситі корови, носили круглими боками, ревігали...

Дівчата співали пісню, а корови пили воду, зупинившись над широко розлитою за крутим поворотом річкою.

Дівчата мили ноги й вилискували білими колінами, і сміялись, сміялись по-простому...

Над далеким, нерухомим лісом червонілось небо.

Тоді, коли дівчата поверталися до своїх хат з пасовиськ, ми прямували туди...

Нас було двох: батько і я.

На батьковому плечі була перевішена довга рушниця, при боці — патронталі і набої, коло ніг майже нечутно ступав зеленоокий, з чорнявими плямами на гладкій шерсті, мисливський пес.

У батька дивно блистили очі (ах, цей блиск!) і дивно ворухались батькові піздрі, а вітер (ах, я так люблю вітер!) торкався легко батькових скроньових морщин, а мені розкуювдчував мокре од поту волосся.

На полях стояла тиша.

Тільки в кучерявій траві шорохтили кроки: батькові — дужі, впевнені; мої — дитинні, несміліви.

Повз нас з весняної оранки проїжджали плуги з утомленими кіньми, на хребтах у яких сиділи теж утомлені селяни. Привітно вклонялись нам селяни.

Плуги позначували дерев'яними держаками запорошену дорогу в село, що скривалось у балці.

Звідтіля долідав ще припішкливі дівочий спів і пах весняного квіття прихідних, вінкових, селянських садів.

По дорозі, ми завжди йшли мовччи, батько думав напевне про те, кудою ідеє сьогодні щетинястий дик-великан і наперед обмірковував мисливську стоянку.

Під гіллям широкого дуба ми зугинялися.

Шелехіло стиха лапастє листя...

Пролітала на почівлю з розгоном над нашими головами заціпніла галка.

Батько стояв непорушно, а мене кусали до крові нахабні комарі і я пручався.

До молодих озимин, до довгих і вузьких селянських меж прилягала щільно імла. Коли мені було вісімнадцять років, я вінав, що так прилигається ще до п'янливого, запашного тіла такої ж молодої дівчини.

Довжились години...

Світили зорі...

Пахло росою...

І врешті надходив він, щетинястий дик-великан, і розлягався голосний постріл, і товкся довго постріл об мохнаті пні дерев...

Підскакував розплачливо й смішно підстрелений смертельно щетинястий дик-великан і падав обезсилений на вогку землю, і зрошував її червоною кров'ю...

Пахло стрільним порохом і була краса в безпорадності вмирання. І не тільки на щетинястого дика-великана полювали ми з батьком.

Ех, ви ранки, росяні і сріблисті...

Ех, ви очерети похилені низько болотняних місць...

Ех, ви хмари шовкові, коли над нашими головами пролітали зграждями качки дикі, і коли падало багато з них у гнилу воду.

Качки били тривожно крильцями і застигали у смертельній тиші.

Прекрасно вмирали тоді камки... А ви, сині-сині зимові ночі... а ви, ночі різдвяні, що одгукались гулкими пострілами батькової рушниці.

Ніколи постріли не бували ще такими голосними, такими вбивчими, як у ці ночі зимові.

Це були постріли в серце.

Приклякала тоді струнконога серна на пухкий сніг і позначувала його червоним...

Незабутніми будуть на білому краплині червоні. (Я так люблю контрасти, і хтось прекрасно вмів вмирати для контрастів. *)

Ех, ви дні діточі, дні веселі, дні, коли пахло ліщиновим листям, коли п'яніло скошено сіно, коли червоніла ягодами калина...

Ех, ви полювання романтичні, ех ви вечори, коли небо ставало теж зеленавим, і маляр ляпнув би з туви на палету веронезу, а потім, коли чергувалось з анемічним фіолетом, і коли на землю клались безшлесно довгі-довгі й важкі (жура), як жура важкі тіні, коли на крайнебі запалювались перші зорі, — ех, ви вечори, коли кашляла сухо батькова рушниця, ех, ви вечори — повні поезій.

У гарячі дні літа, у сльотливу осінь, ув інейну зиму, мені приходять на пам'ять каламбурні слова синьоокої дівчини:

— Як добре згадувати добре.

*) Грицько Чупринка — талановитий український поет, розвстріляний большевиками р. 1921. „Контрасти” — збірка його поезій.

Хрищеник Попа Івана

Ледь-ледь дочекався ранку нетерпливий вітрець-пустун. Зірвався з сонній поверхні моря. Штовхнув під бік хвилі. І уже гнав їх отара-ми — гея, — аж по-під стіни старого палацу Лоредано, що пережив свій давній шляхетний рід й нині, був тимчасовим житлом хібащо яко-гось багатого чужинця, який наймав його — мов кімнату в готелі...

Та ж суворі, темно-червоні в заглибинах стіни — ніби на них за-сохла ще перед століттями пролита кров, — похмурило приняли жар-тіливий легіт. І вітрець полинув собі далі від них — неприрітних! — ледве торкаючись, мов струн, тъмяніх вод Венеціянських каналів. Дочекався веселого приятеля: на світ виглянуло молоде, весняне сонце. І засміялося тисяччю діамантових усміхів. Аж збудило ними зо сну Місто-Мрію, вранішню, прозоро-повітряну Венецію, збудовану, немов не з мармурів та каміння, — як буденна, реальна! — а ніби вирізьблена з перлових веселок та опалових хмар.

Підкреслені проясненім сріблом води тіні, долі, під домами, згу-стили ще дужче. І відірвали Мрію-Видину від дійсності.

Вся легка, підносилася Венеція до зеленавого неба. Тяглась до нього всіма своїми дзвіницями-кампанілями, крилатими левами Св. Марка, золотими Ангелами Сан-Джорджіо й простягала до неба — як офору — переплетені трояндами герби Лоредано з девізою стародав-нього роду:

— Non nobis, Domine, sed nomini tui da gloriam.

На лутки широкого, відчиненого вікна палацу сперся невисокий, але раменатий муж. Темна барва та строгі лінії його одягу прозрад-жували старший вік. Але іскри незвичайної краси й великої само-цвітів, які гойно прикрашали всю постать — аж до клямр на череви-ках, — підкреслювали, що цей нобіле не має природної у старшого віку байдужості до своєї зовнішності.

Сонце заглянуло в задумані очі й, нездоволене, почало шукати веселіших забав. Обкраслило світляним контуром багату різьбу тем-них фотелів та цяцькованих ніжок овальної великої залі. Легенько торкнулось блідих, «паперових» тонів гобеленів по стінах. Знов повернуло до столу й поцілувало теплу злотистість скрипки, недбало киненої між опалізуючим склом Мурранської лози та докінченим, лише непідписаним товстим аркушем листа. І, раптом, завмерло в захопленні, припавши поглядом до образів-портретів. Кожна бо намальована постать, так само, як і раменатий муж коло вікна, була залита доро-гоцінностями, майстерно виписаними. Аж в їхніх іскристих переливах гасли обличчя. Дарма, що були виправцювані рукою вправленого мистця.

Муж пригладив рукою темне — ненапудроване — ледве торкнуте сивиною волосся. Відійшов від вікна і схилився над листом. Перебіг очима перші рядки. Але, немов враз пригадавши собі ввесь зміст на-писаного, не дочитуючи підписав.

— Карло, граф Сен-Жермен.

Запечатав зеленим воском й написав адресу:

— Monsieur Arrouet de Soller-Ferney. Suisse.

Поблажливо всміхнувся.

Так іді фанфаронади й висміювання всього на світі не перемогли у «фернейському старцеві» звичайно-людського страху смерті?

Monsieur Arrouet прислав гінця до графа Сен-Жермена. Прохав у «великого вченого й дослідника тайн природи» його чудодійного елі-ксіру, що дозволив Сен-Жерменові продовжити собі життя «майже на два століття».

— «Великий вчений»... — знов усміхнувся граф. — А як ще не-давно він був для Вольтера лише «людинкою», що знає все й ніколи не вмирає! *) Які байдужі ці епітети! Виростають бо вони або з надії дістати поміч, або з відмови виконати прохання,... з досади,... зо заздрості до «слави» великого «мага»!..

На хвилину погляд Сен-Жермена затримався на образах-портретах. Був задоволений ними: Арки, над якими працював протягом кількох літ, знаменито передавали іскристу гру самоцвітів. Були прозорі й ся-ливі. Але якою ж впертою працею свого винаходу!..

— «Магія?»... Працею зветься вона, його «магія!» Невтомною й си-стематичною працею, з безліччю знов і знов перероблених досвідів... Тим же шляхом дійшов він й до утворення в своїй лабораторії само-цвітів. І до відкриття, що перли можна плекати, «вирощувати»... Як горох в городі!

Відгорнув тонке мережево манжет й милувався великими рубіна-ми шпоночок.

«Реконструював» їх, сплавивши з малих камінчиків.

— Аби знати рецепт! — зненацька згадав дотеп кухаря графа Франца Ракоція й похвальбу пищного своїм умінням слуги, що він — знає рецепт всього, що лише варто з'їсти на цьому світі.

Згадка несподівано зірвала зідхання з Сен-Жерменових уст.

— Як же це було давно!..

«Граф Сен-Жермен» був тоді лише кучерявим, смуглявим хлопчи-ком у палаці ще нежонатого графа Франца Ракоція...

Ще не відіслано малого Карла з Ракоцієвих маєтків до Відня,... а потім до Італії, де його «всіновило» містечко Сан-Джермано й дало йому — безбатченкові! — ім'я.

Як весело було ганятись над Тисою за металево-бліскучими зе-лено-синіми, граціозними водяними «бабками» — вâжками!..

Чи не вони перші збудили в очах й душі ту пристрасну любов до бліскучих, сяючих, баревних самоцвітів?..

Там — під тінню «Гори Попа Івана» забреніла струна дитячого серця від голосу трембіти й флюяри... І вже не вгасав в душі розбуджений ритм. Сен-Жермен з пасією віддався студіюванню музики. Дійшов в ній до такої досконалості, що — «не мав більш чого осягати. Хоч кинь!**) — як писав маркграфіві Анемахському.

Ах, те листування! Мало не зі всіма коронованими та визначними

*) Слови Вольтера автентичні.

**) Автентичні слова.

людьми Європи... На полагодження усієї кореспонденції потрібно буде б, принаймні, «планетного» життя!..

А в світі ж стільки цікавого! На нього не вистачає часу, хоч би й доточував дні безсонними ночами. Як пізні, — забув бо про час, працюючи над новими досвідами «штучного зросту передъ!.. Аж палило втомлені очі й пересохлу — як від спеки й пороху, — горлянку.

Пів освіжуючий ранок весняного дня — одного з тих днів, коли почуваєш себе щасливим без причини й підстави... навіть без щастя!..

— Щастя! — глибоко зідхнув. Хто ж може сказати про себе, що справді, в дійсності зазнав щастя?.. А головне: впізнати його!.. В чому воно — це веселкове й, як Главк, неоформлене! — щастя?..

Машинально, в задумі, витяг з кишень золоту, прикрашену темами табакерку.

— Ці — не його виробу... пам'ятка це... ще по батькові... Задивився на майстерно вирізьблену у смарагді Паладу-Атену, яка вдаряє списом старця — Кроноса. А він, переможений, випускає з рук косу і клепсидру.

— «Мудрість перемагає Час!»

В темі-смарагді немов збиралося все світло наростаючого дня. Згорілось сліпучою іскрою. Розбилось на сніги тонких промінчиків. І утворило зорю, що випускала й знов втягала в себе світляні відростки.

Сен-Жермен вперся поглядом у сяйливу пляму. Думку скупчив на формулі:

— Побачити людину, яка вірила, що пізнала щастя!

І межа реального зникла.

Спираючись на ціпок, ледви пересуває ноги молода жінка. Іде немов не до затінку по-над берегом річки, а до брам Смерти, на вічний відпочинок. І ці кроки — її останні кроки по землі. Спинилася. Аж перегнулася в поперець, так міцно вхопила її болість. Пальці стерпли. А тіло немов все, вщерть, виповнилось гострими ножами.

Та ж молоде життя пручастяється. Глибоко вдихнула повітря, — немов напілася його. І жовто-каланутна імла, що була застелила світ — відступила.

Гаптована пурпуром, кована золотом і бронзою гірська осінь, кожним листочком всміхається до молодої жінки:

— Іди до нас, голубко! — манить мандрівницю сліпучими движками-бліками річка під схиленими вербами. А могутні осокори давовнять ледве-чутно металевими, зарожевілими листочками-дукатами.

Гора відмежовує цей кутик землі від решти світу.

— «Піп Іван!» — тихо вимовляють уста молодої жінки.

Не відриває погляду від гори. А очі наповнюють ніжність, аж слізю зазили. Немов по довгій роздузі зійшла знов з близьким приятелем, з рідною істотою. І безсило витяглась під ліщиною:

— Тепер — спокійно помру!

Бо «Піп Іван» — не звичайна гора. В ній замкнено святого, божого священика — праведного й несмертельного. Грішне людське око не може побачити його — жадне!

Але він бачить і чуб все. Тільки не сміє на людську біду відідаватись, аж доки «не виповниться час»...

Та й як би могло грішне око побачити «Попа Івана», коли він — найстарший а тих трьох східних володарів-царів, що то прийшли «по ворі» Христу поклонитись!

— Отче Іван! Заступись за мене грішницею! — ледве-чутно летить в подихом вітру голос з-над річки.

Жінка омліла. Коли ж прийшла до тями, була вже не сама: коло не ворушилась маленька, квола істота — її дитина. І здалося жінці: тепер цілком і назавжди запали за нею двері рідної хати. Тієї, що з порогу її сумно дивилася мати... А батьків голос не слізами — словами плакав:

— Іди від нас!.. іди геть...

Болість й жаль віднесла з собою з рідного дому. Та ще дорогоцінне пуделко, що дав «він»... коханий «Франц»!.. пан-магнат... великий пан!.. Той, що дав їй її таке велике щастя...

Видина раптом так наблизилась до Сен-Жермена, що на обличчю «мага» повіяло теплою вогкістю нагрітої за день сонцем води, напоєної запахом лози...

А жінка — там у смарагді! — намагаючись з останніх сил, досунулась до самої води. Обережно обмила дитину, загорнула до м'якенької ряднинки. У вузлику її мала, заздалегідь наготовлену для ненародженої, але уже дорогої істоти — частини власного тіла.

Тремтічними руками перебирала в клуночку. На сонці блиснули іскри самоцвітів й золото.

— Скільки разів!.. Скільки разів блищали вони так, коли «він» виймав це пуделко, щоб понюхати з нього табаки!..

Жінка дивиться на майстерно вирізьблену тему: Палас-Атена вдає списом старця-Кроноса, а він випускає з рук косу й клепсидру.

Для жінки однак це:

— «Архангел Михайл перемагає Смерть»...

Від'їжджаючи до Італії Франц Ракоці дав коханці це пуделко. Жадного іншого дарунку ніколи від нього не взяла.

— Не золото-самоцвіти даю, — казав бо Франц, — а долю дитині: по цьому пуделочку впізнаю його. Другого такого — в світі нема. Збережи ж!

Хто ж знає? Може й чари які в пуделку переховані?.. І берегла дорогоцінний свій скарб — талісман. Жебрала шматок хліба — але не продала ані найменшого камінчика.

Сповила разом з дитиною до убогого рандя дорогоцінну річ. Розплутала чорний шнурочок з мідяним хрестиком, набрала рукою води й охрестила сина. Хрестик завісила на шийку. Дивилась на ясні очи дитинки, на темний пушок волоссячка, що пробивалося на головці:

— Щасливий буде! — затремтів радісно голос матері, — народився з волоссям!..

Підвелося з юмagoю й піднесла дитину:

— Отче Іван! — звернулась до гори. — Будь за хрещеною батько! Дай щастя-долі!

Промінь вечірнього сонця вдарився широким потоком об верхів'я гори, полився долу, вбираючи в себе ввесь пурпур й золото осінньої пішноти. Здавалось: несподівано відчинились ковані двері й ллється

з них чарівна, могутня сила. Подихом вітру кинуло аж на саму дитину сухий корінець — темний, легенький, вуздуватий *) — дарунок «хрищеного батька». І мати прив'язала до хрестика це:

— «Дар-Зілля!».

Хотіла поцілувати дитину. Але спечені гарячкою, пересохлі, потріскані уста видались їй негідними торкнулись ніжної істоти:

— Умітись!

Схилилась над спокійною поверхнею річки: блицала як дзеркало. Прилякла на піску борозі. З води дивилось на молоду матір змарніле личко, повними суму, величими очима — такими глибокими, немов сягали вони аж до дна ріки. Чорні коси впали й торкнулись води. Від цього підводна сестра — русалка — болісно зморщила личко. Немов заплакала над людською долею. Молода мати схилилась обличчям ще нижче. Торкнулась устами й чолом води. Немов поцілувала свій відбиток.

Більш не випростувалась.

Не чула нарікань чорноголових синичок — «вуглярок», що вболівали над долею сирітки, якого тепер уймуться тільки

— «Чу-жі! Чу-жі, чу-жі...»

Не чула звуків мисливських рогів, лускання бича та кінського ту потіння, а потім — й близько коло себе, — людських кроків. Хоч в мить, коли безіменна мандрівниця вклонилася Смерті-Визволительці, в річку в'їздив важкий, дорожній, панський коч.

Коливався, тягнений шестериком вороних коней, оточений верхівцями, гайдуками, пандурами та старшинами у блискучих від золота одностроях, у напудрованих перуках!

Аж вода броду спінилась, немов пущено млин.

А з повозу, рука в білій, військовій рукавичці вказала на молоду матір під ліщину.

Двоє гайдуків погнало берегом до вказаної мети. Могли, однаке, лише ствердити:

— Мати — мертвa, дитина — жива.

Гайдук простяг до коча загорнене немовля.

Старший пан у військовому однострою байдуже глянув на знаходку:

— Відвести священикові — хай охристить. «Циганку» поховати, де знайшла її смерть. До вечера — виконати.

Одному гайдукові звелено лишитись при тілі, доки не поховають...

Але рука молодого старшини, що було взята немовля від гайдука, намацала щось тверде:

— Щось загорнене з дитиною, Величність! — озвався до пана в кочі, й невмілими рухами почав розповівати дитину. За хвилину, другий старшина передавав цісареві Карлові VI., — що з полювання їхав відвідати свого улюблена, графа Франца Ракоція, який щойно повернув з Італії, — добре знайому цісареві табакерку, ту

— «єдину в світі!» — як запевняв Ракоці.

*) Існує легенда, що Сен-Жермен завдячував свою, справді незвичайно довге життя вживанню коріння „Жень-Шень“, якому в Тибеті й Хінах ще й тепер приписують могутню силу: продовжувати людське життя.

Обличчя цісаря споважніло під гривою тугоскручених — немов порцелянових, — кучерів білої перуки.

Рухом руки звелів подати собі немовля.

З хвилину розглядав його. І розказав все знов загорнути разом та покласти коло себе, до коча.

Повіз виrushив повільним кроком. Цісарева рука у білій, військовій рукавичці злегка притримувала малого знайду.

З верхів'я Іванової Гори лілось розтоплене сонце, вкриваючи кілимом проміння дорогу «хрищеникові Попа Івана». Гуркотіння коліс лускання бича завмерли в далині...

Гайдук пустив пастись коня. Відтяг тіло від берега, поклав рівно, навзнак, поки ще не зтужавіло!

З хвилину дивився співчутливо в обличчя мертвого.

— Молоденька, бідачисько!..

Оглянув вишивані великими хрестами на раменах рукави сорочки:

— Не циганка — «наша!»

І скинув шапку. Наламав червоних галузок калини та блискучих, чорних ягідок дикого люгострума. Заквітчав голову мертвій.

Не зневів цієї жінки. Але зажурено схилився. Ралтом стала йому таки справді «своя», ця невідома мертвa, хоч не міг сказати: що ж в'яже її з ним — панським гайдуком, який служить панам цієї землі, як служили їм й батьки його... Навколо розіслалася посвята тиша. Тільки ятлик, — десь далеко! — довбав дерево: вперто й витривало...

Світляна пляма на смарагді замиготіла, немов струсила слізозу з проміннях вій. Камінь ще раз бліснув яскравою іскрою. І вгас. На сяйливе око лісової казки впала повіка дійсності.

— Так оце — щастя? Кохання безіменної жінки з безіменної країни?..

Рука в перстенях відкинула з чола пасмо темного, ненапудрованого волосся. Але журливих думок не відігнала. Погляд сковзнув по табакерці, що торкалася її рука матері... Давно немає в живих не тільки її, але ж ані Франца Ракоція, ані цісаря Карла, що привіз, як чуяного, й лишив у батьківському домі «свого знайду».*

З дитячого віку всіма пещерий «цісарів вихованець» вбачав щастя у довгому житті... Кому ж бо й всміхалося воно принадніше, як не йому!

Та ж за «щастя довгого віку» рівновага життя каже платити втратою своїх близьких, що їх переживаєш... А з цими втратами, скільки ж гостряків болю холодним дощемпадає на серце, всипає й шлях життя...

— «То ж відмовтесь від любові й не зазнаєте болісти!» — кидаютися з далини тверду раду саркастично-усміхнені уста «Фернейського Старця».

— Без болісти й любові — це буде буддійська Ніrvana, не земне,

*) Серед Габсбурзької родини існувало переконання, що Сен-Жермен, вихованець цісаря Карла VI., був сином графа Франца Ракоція і селянки в Карпатської України.

живе життя! — труснув головою Сен-Жермен. Глибоко зідхнув, немов прокидаючись від сну. І поглядом потягся до сонця.

А воно спало вогненні пелюстки світлячих бліків і хвили сміялись під ними тисячами сяючих уст. Венеціанські давони сколихнули повітря мірливим хоралом й понесли на ньому срібне миготіння крил голубів святого Марка.

— Скільки ж треба того баревного прядива, щоб зіткати з нього чарівну запону життя, за якою ховається веселково сліпучка, вічно невловима примара — щастя!..

Г. Р.

Слизька дорога

Юшкевич сам не знав, як це сталося. Здається, спочатку він відкладав на бік ручку, заховав у письмовий стіл списаний вздовж та впоперек рукопис, і вирішив, що від тоді не напише ні одного рядку:

«Коли не можна писати так, як бажаєш, — краще не писати зовсім...»

Цілком логічно. Ніхто не настоював. Ті, що прийшли й заявили: «Геть романтику! Ми люди будуючого часу, нам потрібні більш реалістичні речі... Оди машинам! Гімни вождю й державі!» — ті не змушували його ні до чого. Вони мовчки й терпляче чекали... Так чекав вовк на ягня, віждаючи зручного моменту ущемитися в нього зубами...

Юшкевич репетував: «Але дозвольте... я письменник, я одиниця суспільства!. Я маю свій погляд, свої амбіції.. Нарешті, я людина, я не можу, як гумовий хлончик ходити по липні, не відчуваючи, як далеко від моїх ніг земля. Я ризикую впасти... розбитись...»

Хтось зауважив: «большевики ризикують ввесі час, щохвилини... на кожному кроці...»

Однінити свої вчинки можна через вчинки інших людей... Юшкевич шукав доказів у світовій історії, літературі. Він питав, що робили у таких випадках великі люди...

— 0 —

У вікні прокидається ранок, заходить сонце, із сутінків народжується ніч...

Так промайнули день... два, місяць... два...

Письменник відчув, що легеням вже не вистачає 25 кубиків кімнатного повітря. У той день його бачили на вулиці. Він ішов поволі у насунутому на same чоло капелюсі, розстіблнутому плащі. У зливу з нерозкритою парасолькою. Знайомих, проминав, незнайомих приймав за знайомих...

На кожному кроці він бачив портрети людей у засмальцованиму одязі з мозолистими руками, з відкритим на всі 32 зуби ротом... Вони кричали про нове щасливе життя, про вічну радість... Це їх він мав осіливати у своїх віршах, це їм мав прикрашати голову вінками, а на груди власті ордени.

А поруч, по землі, ходили люди теж в засмальцованому одязі, теж з мозолистими руками, але з міцно стиснутим ротом.

І Юшкевичу було незрозуміло: навіщо вони силкуються народитися удруге на світ, коли добре відчувають за свою спину вже прожиті роки.

У всьому в межі. Для всякої підлости є критерій. Запеклий злодій має теж такі речі, які він ніколи не зробить, хоч здавалося б, що вже може бути вищим проступством для людини, яка підімав ножа на іншу людину??!

Для письменника Юшкевич вважав найстрашнішим злочином брати, відчуваючи заразі свою брехню:

«Не можеш бути чесним поетом — будь хоча б чесною людиною!»

Проте Юшкевич не був з тих, хто міг би без вагання сказати, де кінчиться для нього поезія, а де починається життя, і тому сам не помітив, як знову потрапило до його рук перо.

Він сказав собі жартома: «Ану, спробуй написати щось у новому «советському стилі».

І хоч це сказано в такому дусі, мовляв, я не з тих, що ловляться на вудку. Але, Боже мій! Один необережний крок на похильні площах і ви втрачаєте назавжди надію повернутися цим шляхом назад.

Обличчя з кличів ставали близькими обличчями герой, слова плакатів наймудрішими їх виразами.

Юшкевич не опам'ятився, як під легку руку написав більш з десятика віршів про трактор, комбайн, про герой праці, про велику любов до вождя, і про його безмежну любов до народу.

Поява збірки в коштовній політурці з передмовою, яка пишається народженням ще одного велетня в радянській літературі — отверезіло Юшкевича. Юшкевич сказав: «Пожартував і досить!»

Але тримаючи вже у зубах свою здобич і наперед приємно засмаковуючи, хижак не скаже раптом — «пожартував і досить» — і, зробивши широкий жест, не розкриє пастку — дарую тобі життя. Це не правдоподібно.

— 0 —

Пізніше приходить слава. Квіти. Листи. На кожному кроці ваш портрет. Спочатку, як скромна людина, ви відмовляєтесь від неї, кепкуєте нею.

Потім вас починає цікавити, ви приймаєте її лагідніше, вона вам навіть подобається і, нарешті, — ви не можете жити без неї. Втрачаєте спокій, вам здається, що хтось може її від вас вкрасти, що хтось уже лучить у генія. Думка ця стає щоразу настирлівішою і кінецькінцем перетворюється в графоманію: ви боїтесь кожного молодого поета — і в бездарних рядках вже вбачаєте вогник геніальнosti. Ви боїтесь своїх родичів і друзів, бо може вони вкрадуть ваш сюжет, перекажуть тему.

З тримтячим серцем сидите на зборах у театрі. Чутливим вухом ловите кожне слово: чи не забули вас пом'янути, чи не вважають вас вже гірше інших, чи не в небезпекі появлена ще нової геніальнosti.

І раптом, не дай Боже, чуєте, що на літературній арені з'явилось нове сяйво. Спочатку ви адібні кінчти своє життя самогубством, вбивши суперника, і накоїти багато-багато дурниць.

Але потім переконуєтесь, що цього робити не слід і ристе тихе синько яому яму.

І хто анал, чим би все це закінчилося, коли б обережне владне око не узріло в вас небезпечного для себе елементу, а владна рука, повинувчись паказу серця, не пересадила б вас з розкішного кабінету в скромну камеру політичного в'язня.

Як дим розсіялася слава, зникли вороги-суперники.

I з гіркою посмішкою питав Юшкевич себе: «Чи варто було так прославлятись?»

Київ, січень 1942.

В. СОЛЬСЬКИЙ

Фільмовий сценарій

Фільмове лібретто та фільмовий сценарій, що є вже дефінітивним випрацюванням лібретта, в багатьому різниці від звичайного літературного твору (якщо його можна взагалі вважати за літературний твір).

Головна різниця є без сумніву та, що автор мусить, так би мовити, бачити свій твір, розвивши його на поодинокі образи (кадри), які вмілим чергуванням та монтажем творять пізніше цілість.

Отже автор розвиває цілу акцію на окремі кадри так, щоби ці творили чисто зорові враження у відміну від інших літературних творів, де чисто зорове враження ніколи не являється головним планом.

Окремі кадри поділяємо на три вже цілком фотографічні поняття, себто на деталь (напр. рука, що пише лист), півдеталь (голова, що усміхається) та цілість (постать чи постаті, краєвид і т. д.).

Чергування цих окремих кадрів, що в чи дію чи знову чисто зорово зв'язані між собою, творять частину цілості, якусь подію, думку чи епізод, висловлений вже чисто фільмово:

Щодо техніки самого писання фільмового сценарія: 1. розвиваємо дію на окремі частини; 2. ці частини розбиваємо на окремі кадри, які числуємо та зазначуємо по лівому боці рукопису; 3. до кожного кадру приписуємо його фотографічне спрацювання, себто деталь, півдеталь, цілість; 4. сам текст пишемо по правому боці рукопису, при чому описуємо окремий кадр як можна найдокладніше; 5. звук, себто діялог чи інші чисто звукові ефекти, пишемо по лівому боці рукопису.

Що до самої техніки фільму, то для того, щоб можна було також часово розбити фільм на окремі кадри, треба знати, що за одну секунду пробігає перед об'єктивом 24 окремих знимки. Нормальний фільм має довжину від 2,5 до 3,5 тисяч метрів. Короткий тижневик чи культурний знимок має довжину 250 аж 300 м. та біжить приблизно чверть години.

Не треба забувати, що нормально фільм у первісній стадії має довжину аж 10.000 метрів, отже вдало більше окремих кадрів, які пізніше викидаються (вирізуються) до згаданої довжини.

Для того, щоби читач міг побачити, як виглядає такий фільмовий сценарій, містимо практичний приклад.

Крім сценарія автор мусить писати також лібретто, себто дуже агущений опис дії фільму, вже нерозбитий на поодинокі кадри, в довжині од трьох до десяти сторінок машинового друку.

Біля ватри сидить Білий, загорнений в плащ, мов гном, не рухається...

...враз він відчиняє заплащенні очі, кидає у ватру пару гиляків і оглядається навколо...

...Темно, потім вгорі на тлі світлішого неба скраю місяць, що помалу сходить, ховаючись за малі хмарки (камера вниз) видко темну масу колиби, через щілини і дахи якої мерехтять відблиски вогнища...

...Колиба, крізь щілини якої видко відблиск вогню і дим, що продирається крізь щілину в даху...

...очі Білого не можуть відриватися від колиби, на його обличчі мерехтять відблиски очі він з певним наміром...

...встає, скидає на землю плащ, оглядається кругом, вагається, але раптом, тихо підкрадаючись...

...йде в темноту до колиби, на тлі якої лише часом видко його сілуєт...

(Зміна).

...Всередині колиби, на висоті людського росту, велика щілина. На грубій стіні вбитий дерев'яний гак, на якому висить тека з мапами і великий ловецький ніж. На його лезі мерехтять відблиски вогню. В щілині темнота, враз показуються волосся, чоло і очі, що питливо вдивляються всередину, де...

...на лавці спить Леся. Її сукня зсунулась, вона спокійно і рівномірно дихає, на її обличчі мерехтить вогонь...

...двері поволі відчиняються, на тлі неба (знизу) з'являється постать Білого, що обережно, крадучись, переступає поріг... Двері поволі зачиняються...

...Білий стоїть і дивиться на Лесю, він проводить собі по чолі й волоссі і враз застигає... (Зміна).

ЛІВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
Ж И П № 809

- 461 (ціле) ... на тлі світлішого неба сідует величезного верха, на хребті якого, мов дрібні комахи, злізають сілуєти кількох людей... дуже і дуже помалу вони рухаються... (Зміна).
- 462 (ближче) ... через сідло на тлі неба поволі вириває сідует голови, потім тіло, ноги, іде прямо на камеру, заслонює її цілком і зникає... далі другий... третій... (зміна)
- 465 (ціле) ... Білій наближається до Лесі, помалу, краївшись крок за кроком... Його обличчя висловлює напруженість, рішучість, зосередженість. Очі його розширилися і вдивляються в...
- 466 (деталь) ... розгорнену постать Лесі, в коліно, з якого зсунулась коротка спідниця і яке світиться в півтімі колиби... (Камера йде вздовж тіла і зупиняється на...)
- 467 (деталь) ... обличчі, що спокійно лежить на підстеленому під голову одязі. Рісниці дріжать у сні, голова починає рухатись, поволі повертається...
- 468 (деталь) ... на обличчі Білого промайнула іскра збентеженості, він зупиняється і напружено прислухається, вичікуючи...
- 469 (півдеталь) ... Леся поволі відчиняє очі, спершу вдивляється зпросоння кудись вгору, потім піднімається... (камера повертається)
- 470 (ціле) ... помічає Білого, що з ніяковим виглядом схиляється і починає щось шукати в кутку в рукзаках. Білій випростовується, ніби байдуже... і дивиться на... (Камера повертається)
- 471 (ціле) ... Лесю, що поправляє свою сукню, протягається, випростовуючи руки, поправляє розкудовчене волосся, (камера відступає) видно Білого, що витягає цигарку і, все ще дивлячись на Лесю, запалює...
- 472 (півдеталь) ... нездоволена цією настирливістю, натягнуте панчоху і черевик...
- 473 (півдеталь) ... він виймає з уст цигарку...
- 474 (ціле) ... випускає, піднявши вгору голову дим... ... каже він крізь зуби... якось металево, лише щоби щось сказати. На його обличчі мерехтять вогнишки від загасаючого вогнища, раптом повертає голову і...
- 475 (ціле) ... камера повертається) ... Леся здивовано дивиться йому вслід, не розуміючи... потім здвигає плечима і...
- 476 (півдеталь) ... наливає воду в чайник, який ставить на вогонь схилившись на коліна..
- 477 (півдеталь) ... роздмухує, прикладаючи сухі гілочки в вогонь, що нараз починає розгорратися... П обличчя цілком близько біля вогню, на рісницях шматочки попелу, обличчя задоволено усміхається (камера приближається) вогонь більшає, більшас і забирає ціле полотно...
- 478 (деталь) ... вогонь зменшується і зменшується, аж ось появляється постать Білого, що сидить і в нього вдивляється. Це Білій, що сидить біля вогню і вартує біля ватри, він піднімає голову і...
- 479 ... обводить очима кругом... Видно чорні силуети дерев на світлішому небі, далі якісь темні верхи (камера йде вгору) небо, по якому де-не-де малі срібліючі в місці хмарки (камера вниз) ватра, біля неї сілует Білого, що враз...
- 480 (деталь) ... насторожується, вслухається, в його обличчя враз входить рух, воно оживає, кидав погляд на колиби....

Др. МИКОЛА АНДРУСЯК
(Львів)

Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч

(Закінчення)

На піднесений в 1706. р. панегіричній гравюрі гетьманові Мазепі стоїть сам гетьман у лицарських шатах та в шоломі із струсячими пемрами, круг нього розміщені жіночі алегоричні постаті (6 галузей знання), нижче герб, пишне оздоблення з гармат, прапорів, рушниць і напис з посвятою, на горі — Христос з 6-ма фігурами святих й низка збудованих Мазепою церков. Основником української школи гравюри на переломі XVII—XVIII. ст. вважає Січинський Олександра Антона Тарасевича (1672—1720); до його школи зачислює він між іншими й автора великого академічного тезису з 1708. р. з портретом Мазепи — Данила Галляховського (1674—1709). Українська школа граверства ма-

запінської доби сагала своїми впливами до Польщі, Румунії, Білорусі й найбільше до Московщини, куди українські мистці їздили на короткий час або працювали там постійно. Занепад граверства стверджує цей дослідник у періоді після 1709. р. пізніший його розвиток у 30—40-х роках XVIII ст.

Ерист запримічус, що мазепинська доба залишила нам ще й багато пам'яток інших галузей мистецтва, як от різьби, ювелірні роботи з благородних металів, шиття, ткання, скла і т. п. Буйний, розкішний орнамент тієї доби з фантастичними рослинами — квітами й овочами — дається легко відрізнити від попереднього й пізнішого орнаментів у прикрасінні таких речей, як шати або ризи на образах святих, оклади евангелій, царські ворота з іконостасів, церковні люстри та кандиль, дарохранительниці, чаші і т. п. Особливим орнаментом визначається срібна дошка плащениця — дар гетьмана Мазепи до Божого Гробу в Єрусалимі.

Київський дівочий монастир напроти Лаври, якого ігуменею була мати Мазепи Марія-Магдалина, вславився вишиванням сріблом, золотом і шовками; декілька вишитих там плащениць, риз, воздухів і т. п. збереглося з часів II ігуменства. Цей монастир був скасований після полтавської катастрофи; його черниці перенесли своє плекання вишивок до Флоровського монастиря в Києві на Подолі.

V.

Гетьман Мазепа визначився як великий книголюб і меценат тогочасних видань. Як книголюб мав він у Батурині власну добірну бібліотеку, в якій запримітив французький дипломат Жан Балюз у 1704. р. багато латинських книжок.⁴³⁾ Книжками обдарував гетьман бібліотеку київської Академії,⁴⁴⁾ як також обдарував ними різні церкви й особи. Слід підкреслити, що те саме робила і його мати, ігуменя київського дівочого Вознесенського монастиря Марія-Магдалина, що в 1687. р. обдарувала членів царського дому молитовниками й акафістами.⁴⁵⁾

Лубенський монастир одержав від гетьмана дві прегарно видані евангелії,⁴⁶⁾ переяславська катедра при Вознесенському монастирі Пересопницьку Евангелію;⁴⁷⁾ Степан Яворський подарував інженському Благовіщенському монастиреві евангелію гетьмана Мазепи.⁴⁸⁾

У 1688. р. Мазепа й архимандрит Варлаам Ясинський післали кн. Василеві Голіцинові книгу «Вѣнецъ Христовъ» Антона Радивилівського.⁴⁹⁾ З листом гетьмана до Голіцина прибув панегірист Атанасій Заруцький з Глухова, якого поручив Мазепа, як порядну і вчену людину. Заруцький написав книгу на похвалу царів, яку прихильно оцінили Лазар Баранович і інші українські вчені, але гетьман перед його друком вислав його в Москву, щоб він доповів його на основі московських літописів та одержав там одобрення своєї книги до друку. До того Мазепа нагородив його селом Чорторією (нин. Черториги, глухівського повіту), на що просив також царського підтвердження, яке Заруцький разом з дворянством одержав. Написаний Заруцьким у

1688. р. твір «Мысленный Рай» одобreno в Москві для друку в Україні; але в 1689. р. Мазепа це раз клопотався в Москві в справі московських літописів, щоб доповнити що книгу матеріалом щодо споріднення царського роду. Пізніше зайшли мабуть якісь непорозуміння між Заруцьким і його меценатом; гетьман відібрав від нього, в тому часі повногородсіверського протопопа, його дідичну маєтність та грамоти й книгу, що їх велів спалити.⁵⁰⁾

В гетьманському початку в часі його подорожі до Москви в 1689. році був також батуринський ігумен Дмитро Тупталенко, автор життєписів святих, «Четырех Миней», яких початок — за місяці вересень — листопад — привіз разом із собою. Дмитро Туптало провів у Москві півтора місяця й одержав дозвіл патріярха на продовження своєї праці.⁵¹⁾ В цьому часі московські патріярхи дуже строго цензурують українські видання, в яких дошукувалися «гресей», католицьких впливів. Впливи католицького віроісповідання попадали також до праць тогочасних московських авторів; голосною в тому часі була справа цих впливів у творі Сильвестра Медведева «Мания хлѣба животнаго», що був поданий для оцінки також Мазепі й українським єпархічним кругам.⁵²⁾

Мазепа піклувався дуже справою видання «Четырех Миней», яких першу напечатану частину привіз у 1689. р. в дарунку цариці Софії.⁵³⁾ Коли Дмитро Тупталенко, в тому часі глухівський ігумен, видав у 1695. р. другу частину своїх «Четырех Миней», Мазепа, посилаючи й московському патріярхові, просив його дозволити продовжувати авторові його працю.⁵⁴⁾ Свої «Четыри Минеи» закінчив Тупталенко вже як митрополит у Ростові в 1705. р.;⁵⁵⁾ в післислові до них зазначено «за благополучного Владѣнія Его Царскаго Пресвѣтлого и славного Чину святого Апостола Андрея, Кавалѣра, Ясне Вельможнаго Его Милости Пана Ioanna Stefanowicza Mazepы».⁵⁶⁾

Виданий у Вильні в 1695. р. твір Пилипа Орлика «Alcides Rossiski triumphalnym laurem ukoronowany Jan Mazera Hetman Woysk Ich Carskiego Majestatu Zaporozskich»⁵⁷⁾ промовляє за те, що Мазепа опікувався православними в межах польської річинополітої. Мазепа запомагав милостинею тих, що приїздили звідтіля, та уможливлював їх поїздку до Москви. В Москві гляділи на це неприхильно і в 1697. р. була видана царська заборона проти вільного приїзду до Москви когонебудь із закордонних людей, чи то світських чи духовних. Коли гетьман заходився в справі пропуску присланого з віленського монастиря єромонаха Севастіяна Бараповського, дістав з Москви наказ відправити його назад; Мазепа виконав цей наказ, але дав Бараповському милостиню від себе, а привезені ним листи і требник відіслав до Москви.⁵⁸⁾

В 1697. р. присвятив Мазепі свій твір «Виноградъ, домовитомъ, благимъ насажденный» Самуїл Мокрієвич;⁵⁹⁾ герб Мазепи славили в своїх панегіриках Дм. Тупталенко («Руно орошенню», Чернігів 1697), Пилип Орлик («Nippotenes Sarmacki», Київ 1698) і Степан Яворський («Виноградъ Христовъ» 1698).⁶⁰⁾ Надруковані в Печерській Лаврі в 1697. р. «Каноны Пресвятой Богородицы Осмогласной» містять на останній сторінці замітку, в якій названо Мазепу «изряднімъ ктиторомъ и благодѣтелемъ святыхъ бытили Печерская Киевская»,⁶¹⁾ мабуть

видані його коштом, як також надруковані там «Псалтирь» (1697) і «Октоих» (1699).⁶⁹⁾ У батуринському монастирі св. Миколая Крупницького переведено його коштом пояснення Григорія Двоєслова на книгу Боза (1700).⁷⁰⁾ Згадується Мазепа в рукоцисних підручниках Київської Академії: риторики «Rostra Tulliana», діалектики «Prolegomena dialecticæ», філософії «Philosophia naturalis et ultranaturalis» (1706)⁷¹⁾ і літники «Луга Heliconis» (1708—9); в останньому слово «Мазепана» вискрабане описля.⁷²⁾ Згадується Мазепа і в рукописі Київоградського монастиря з XVII. ст. «Усталь или Око Церковное».⁷³⁾ Врешті Мазепі була присвячена трагедо-комедія Лаврентія Горки з 1708. р. «Іосиф Патріярха».⁷⁴⁾

З передмови до надрукованої в Печерській Лаврі в 1707. р. Евангелії «Апракос» довідаємося, що І старий рукопис подарував гетьманові якийсь архимандрит із Святої Атонської гори, «сей же Бодрый Его Царского Пресвѣтлого Величества Войскъ Запорозкихъ Вождъ, Церкви Православной Восточной Благочтивый сынъ» подбав про пропірку тексту цієї евангелії митрополитом Варлаамом Ясинським і поручив печерському архимандритові Йоасафатові Кроковському, його надрукувати.⁷⁵⁾

VI.

У присвяченому Мазепі «Зеркалі от писанія Божественного» зазначено, що щедрість Мазепи для православної церкви не обмежувалася тільки Україною, але виявилася також і в південно-східніх країнах, «в тмѣ нѣвѣрія отоманскаго».⁷⁶⁾ Крім вістки в передмові до вищезгаданої евангелії з 1707. р. про якогось архимандрита з Свято-Атонської гори, маємо ще інші вістки про ав'язки Мазепи з православними в турецькій державі. Московський патріярх Адріян доручив Мазепі І митрополитові Ясинському в грудні 1694. р. надзирати над мандрилами по Україні грецькими архиереями.⁷⁷⁾ В доносі Кочубея маємо вістку про побут у гетьманському хуторі Гончарівці якогось сербського єпископа Рувима.⁷⁸⁾ Врешті сучасний шведський мемуарист згадує, про якогось сербського чи болгарського архиєпископа-вигнанця, можливе, що це згадуваний Кочубеєм Рувим, що з уповноваження гетьмана заключив тайний союз з Карлом XII. і Станіславом Лещинським у початках 1708. р.⁷⁹⁾

Та ці вістки про ав'язки гетьмана з православними архиєреями-вигнанцями з їхніх рідних країн не є одиноко виключним свідоцтвом його інклузії неспасними одновірцями; є ще важливіші пам'ятки — сліди патронату Мазепи над православною Церквою південного Сходу. Збереглися до наших днів примірники арабської евангелії, виданої коштом Мазепи в Алепо в 1708. р. для богослужбового вжитку православних сирійців; передмову до цього видання написав тодішній антиохійський патріарх Атанасій, який славив Мазепу за його щедрість та мудрість, бажав йому довговічності й поручав православним еззенникам і міріям арабських земель молитися за нього.⁸⁰⁾

У вінтарі грецького православного собору Воскресения при Господіному Гробі в Єрусалимі переховується поміж іншими церковними ларямі прекрасний, високої мистецької вартості образ різьбленої на

срібній дошці плащениці — дар гетьмана Івана Мазепи до Божого Гробу. В особливо важливих випадках кладуть що плащенице у вітари на престіл під чашу із Св. Дарами. Ця дошка-антимінс, величини — як подає один з паломників наших днів — 105 × 85 см.,⁸¹⁾ є прикріплена до дерев'яної підстави. Її середину займає плястично віряне положення до гробу Христового тіла, яке Йосиф з Никодимом спускають до гробу; побіч Йосифа клячить Марія Магдалина, на задньому тлі за гробом умліває Бога Маті, яку підтримує апостол Іван; по їїхніх боках два ангели із смолоскипами, за ними — хрест з опертим об нього списом і тростиною з губкою. Вгорі і внизу, здовж образу тягнуться написи в церковно-слов'янсько-українській і латинській мовах: «Подаянием Ясповелможного Его Милости Пана Ioannis Mazepы Російскаго Гетмана» — «Sumpti illustrissimi Domini Ioannis Mazepa Ducus Rossiae». Край срібної дошки-рами, 20 см. ширини, орнаментовані різьбою, вгорі над плащеницею образ Спаса з чашею й глечиком на вино по боках; удолі герб з ініціалами гетьмана. На бічних сторонах рами знаходяться знаряддя Божої муки: драбина, два молотки, тростина з губкою, намоченою в оцті, спис, ліхтар, терновий вінець, стовп і орудія бичування, рукавиці, хитон і калитка з 30 срібними. По чотирьох кутах розміщені образи чотирьох евангелістів з відповідними символічними головами — орла, бика, льва й ангела.

На самій дошці не зазначено ін. року її гравірування, ін. часу її подарування до Божого Гробу. Василь Наливайко, що оглядав її в 1933. р., приймає з більшою певністю, що Мазепа подарував її в єрусалимського патріярха Доситея (1669—1707), з меншою правдоподібністю в початках патріаршества Хрисанфа (1707—1731).⁸²⁾ Ми знаємо вістку про гостювання в Батурині 21. березня 1701. р. єрусалимського архимандрита Хрисанфа в часі його повороту з Москви.⁸³⁾ Отже можна встановити час подарування цієї дошки на 1701—1708. рр.

Про цей дар Мазепи згадав у своєму щоденнику чигиринський єпископ Порфирій Успенський, москаль родом, що відправив у вітари цього греко-католицького собору при Господньому Гробі Службу Божу дnia 26. травня 1844. р. Ось його думки з цього приводу: «От доля Мазепи, подумав я, в Росїї його проклинають, а тут моляться за упокій його душі та прощення й оставлення його гріхів. Не знаю, що цінніше перед Богом: чи наше (себто московське) торжество, всенародне прокляття, чи тутешні молитви. Мабуть ні це, ні те. Бог відплатив і відплачує йому за його діла, а не відповідно до нашого бажання».⁸⁴⁾

Врешті слідом зв'язків Мазепи зо Святою Атонською Горою має бути вістка про його мабуть сучасний портрет в одному з тамошніх монастирів.⁸⁵⁾

Із зібраного нами матеріалу до історії культурної діяльності Мазепи бачимо наглядно його велике піклування всіми культурними потребами доби; тимто й присвячені йому панегірики не були голословством. Але, коли на Мазепу російська православна церква кинула анасти, почали його осуджувати. Містодоглядач московського патріархату митрополит Степан Яворський проголосив сам особисто анатому

на Мазепу в московському Успенському соборі та лихословив його в
своїх пізніших віршах.³¹⁾

У виконанні цієї московської анатеми на Мазепу в Україні заходили суперечності: щодня в церквах, яких так багато він побудував, згадувало його ім'я в молитвах, як «китора і благодітеля», а раз у рік в тих же церквах проголошувало його вічно проклітим! На цю суперечність паткнувся випадково і цар Микола I. в часі одного свого побуту в Києві. Оглядаючи вибудований коштом Мазепи військовий Свято-Миколаївський собор на Печерську й любуючись його архітектурою, цар спітав його настоятеля: «Хто збудував церкву? — «Мазепа» — дрожажа з переліку відповів настоятель. «А що ж ви молитеся за нього?» — запитав цар. — «Молимося, коли по уставу церкви проголошуємо: «о созаделях и благодітелях храма сего» — відповів сміливше священик, коли побачив, що цар не сердиться. — «Моліться, моліться!» — з легким зідхненням сказав цар і скоро вийшов з церкви.⁸²⁾

В одній вірші, зложеній з приводу «анатеми» на Мазепу, не промовчутися також його благих діл і добродійств для церков:

«Егда припомню много дѣлъ его благихъ
Еже ко церквамъ украшений предрагихъ,
О монастырѣхъ иждивеній нещетныхъ,
О нищихъ, сирыхъ попеченій усердныхъ». ⁸³⁾

Хоч як офіційно з московського наказу пробувано затерти славу Мазепи, як культурного діяча, вискорбувано його прізвище в кни-
гах,⁸⁴⁾ все таки залишилося в Україні його послідовні почитателі.
Лохвицький протопоп Іван Рогачевський, що був засланий за свої
симпатії до Мазепи на Соловки в 1712. р. і в 1713—21. рр. був пре-
фектом архангельської семінарії, сказав синові сотника Данила За-
біді: «Наш Мазепа святий і в небі буде, а ваш цар не буде в небі».⁸⁵⁾

Масмо вістку, що навіть москаль, калузький воєвода Петро Зибін, високо цінив Мазепу в 1712. р., а легковажив Скоропадського. «Один то був гетьман Мазепа, а таких много гетьманів, що цей» (себе Скоропадський) — говорив він післанцеві останнього Константинові Генваровському.⁸⁰) І в тому можна додавувати не тільки більше цінення Мазепи від Скоропадського з огляду на більшу самостійність першого в своїй політичній діяльності, але також признання москалем величі нашого гетьмана як культурного діяча.

ПРИМІТКИ:

⁴²⁾ І. Борщак: Мавепа. Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові 1933, т. CLII, с. 29—30.

⁴⁴⁾ Русский Архивъ, 1893, кн. 2, с. 345.

⁴⁹) К. Харлампович : Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь т. I, Казань 1914, с. 452.

⁴⁴⁾ В. Горденко: Старинные малороссийские портреты. Кіевская Старина, т. IV, 1882. XII, с. 606; П. Зленко: Українські приватні бібліотеки, Українська Книга, Львів 1937, IX—X, с. 197.

⁷⁾ Г. Павлуцький: Історія укр. орнаменту, с. 25; Зленко, як вище.

⁴⁾ Краткая история построения Нежинского Благовещенского монастыря называемого Богородичнымъ. Назаретомъ, Москва 1815, ст. 51; П. Зленко: Укр. прив. бібліотека — Бібліотека Ст. Яворського, Укр. Книга, Л. 1937, III, с. 80.

- ⁴⁴⁾ И. Шляпкинъ : Св. Димитрій Ростовський и его время, с. 128 i 182 ; П. Зленко: Укр. прив. бібліотеки. Укр. Книга, 1937, IX—X, с. 197.

⁴⁵⁾ О. Левицкій : Афанасій Заруцький, малоруський панегіристъ конца XVII и нач. XVIII ст. Кіевская Старина 1896, т. III, с. 378—398 ; Харламповичъ : Малор. віяніе с. 417. Заруцький, що був учасником акту прокляття на Мазепу, жалівся на останнього саме після його призву в Московію ; можливо, що Мазепа віль спалити його книгу у звязку з упадком князя Голіцина, аби не стягнути на себе царської неласки.

⁴⁶⁾ И. Шляпкинъ : Св. Димитрій Ростовський и его время (1651—1709 г.). Петербургъ 1891, с. 181—194 i 202—3 ; Харламповичъ : Малор. віяніе, с. 452—3.

⁴⁷⁾ Зленко, як пише, с. 197.

⁴⁸⁾ Архівъ Югозападной Россіи, ч. I, т. V, Кіевъ 1874, с. 417—18, ч. CXXXIII, лист Мазепи до патр. Адріяна в Лубень 18. II. 1695. р.; Шляпкинъ : Св. Димитрій Ростовський, с. 252. Хв. Тітов : Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI—XVII вв., Кіевъ 1924, с. 452.

⁴⁹⁾ Шляпкинъ : Св. Димитрій Ростовський, с. 373—376.

⁵⁰⁾ Тітов : Матеріали для іст. кн. справи на Україні, с. 455,

⁵¹⁾ А. Петрушевичъ : Дополненія Сводной Галицко-русской Лѣтописи съ 1600 по 1700 г., Львівъ 1891, с. 744.

⁵²⁾ Харламповичъ : Малорос. віяніе, с. 341.

⁵³⁾ М. Вознякъ : Матеріали до історії української пісні і вірші П. (Укр.-руський Архів X.), Львівъ 1914, с. 339, 341. — Харламповичъ (Малор. віяніе, с. 454) знайшов примірник цього твору аж у с. Пелі, лукояновського повіту нижньоновгородської губернії.

⁵⁴⁾ Б. Барвінський : Слідами гетьмана Мазепи, Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка, CXXIV, Л. 1920, с. 110—113.

⁵⁵⁾ Тітов : Матеріали для іст. кн. справи, с. 481.

⁵⁶⁾ Там же, с. 483, 488.

⁵⁷⁾ Шляпкинъ : Св. Димитрій Ростовський, с. 50.

⁵⁸⁾ Вишневский : Кіевская Академія в I. пол. XVIII ст., с. 150.

⁵⁹⁾ Н. И. Петровъ : Описаи рукописныхъ собраній, находящихся в городѣ Кіевѣ, Вип. I. Москва 1891, с. 247.

⁶⁰⁾ Там же, с. 248.

⁶¹⁾ Н. И. Петровъ : Кіевская Академія во второй половинѣ XVII в., Кіевъ 1895, с. 126.

⁶²⁾ Петровъ : Опис. рукописныхъ собраній, Вып. I, с. 236.

⁶³⁾ Н. И. Петровъ : Очерки изъ истории украинской литературы XVII и XVIII вѣковъ, Кіевъ 1911, с. 244.

⁶⁴⁾ Тітов : Матеріали для іст. книжної справи, с. 478—480.

⁶⁵⁾ Масловъ : Етюди з історії укр. стародруків, Укр. книга XVI—XVIII ст., с. 124 i 150.

⁶⁶⁾ Арх. Югозап. Росс. I, т. V, с. 409—II, ч. CXXX.

⁶⁷⁾ Д. Бантишъ-Каменскій : Источники малороссійской истории, II., Чтенія въ общ. Ист. и Древн. Росс. при Моск. Унів. 1859, I, с. 101.

⁶⁸⁾ G. Adlerfeld : The Military History of Charles XII, т. III, Лондон 1740, с. 196; К. Тіандер : Карло XII на Україні, Наше Минуло, Кіевъ 1918, ч. I, с. 68.

⁶⁹⁾ Масловъ : Етюды з іст. укр. стародруків, Укр. Книга XVI—XVIII ст., с. 141—150.

⁷⁰⁾ В. Наливайко : По Святій Землі, Львівъ 1937, с. 90. Князь Ол. Дабижа (Дарь гетмана Мазепы Гробу Господню, Кіевская Старина, 1893, XIII, 316—320) подав п розміри 106×83 см.

⁷¹⁾ В. Наливайко : По Святій Землі, с. 90—91.

⁷²⁾ Д. И. Эварницкій : Источники для истории запорожскихъ казаковъ, I, с. 899, ч. CLXXXIV.

⁷³⁾ П. Успенскій : Книга Бытія моего, ч. II. Петербургъ 1895, с. 85—86 ; В. И. Къ біографії Ивана Мазепы, Кіев. Старина, 1896, IV, с. 19 (Д).

⁷⁴⁾ О портретахъ Мазепы, Кіевская Старина 1883, т. VI, с. 596 ; Б. Барвінський : Историчні причинки II. Львівъ 1909, с. 85.

⁷⁵⁾ В. Науменко : Стефанъ Яворський въ двойной роли хвалителя и обличителя Мазепы, Кіев. Старина 1895, т. XIII, с. 172—5 (Ізв. и замѣтки).

⁷⁶⁾ І. Джиджора : „Анафема“, Діло, Львівъ 1909, ч. 149.

⁷⁷⁾ И. Шляпкинъ : Св. Димитрій Ростовський, с. 50.

⁷⁸⁾ Напр. вискорбано слово „Мазеріана“ в рукописній пігтиці з 1708—9. рр. п. н. „Lyra Heliconis“ (Н. Петровъ : Кіевская Академія во второй половинѣ XVII в., с. 126).

⁷⁹⁾ Харламповичъ : Малор. віяніе, с. 695—6.

⁸⁰⁾ Д. Н. Бантишъ-Каменскій : Источники малороссійской истории, ч. II, Москва 1859, с. 273.

Хвильовий і сучасність

«Іще проходив невідомий синій листопад. Плентався по садках, по городах, заходив під стріхи й відходить за вітрами, такий же невідомий, невідгаданий і мовчазний».¹⁾ В світлі сучасних епохальних подій і зрушень ця «духмяна романтика» запашних слів Миколи Хвильового якимсь особливим болем відзвивається в нашому серці. Воно, разом з останніми подихами тривожної осені 1941. року, відходить у вічність та, вже пережита нами, епоха, в якій цей «химерний харacterник» був чи не самою одинокою і трагічною, але свободолюбивою і незалежною постаттю, яка зчинила в стоячій воді «гепівських» років романтично-непримиримий бунт проти «харі непереможного хама» та «всесфедеративного міщанства» в образі червоної Москви.

М. Хвильовий високо здійняв і непохитно ніс прapor цього пристрасного бунтарства в ім'я свободи духу людської особистості, вільної і непідкупної творчості, незаплямованої національної гордості і самосвідомості — в ім'я священної ідеї духовного і національного Відродження України. Довга, запекла боротьба Хвильового за гідне місце і справжні шляхи розвитку української нації, яку він вів одвраже і приховано (підпільно) на культурному та літературному полі найрізноманітнішими засобами — і романтично-ліричним художнім обrazom, і бичуючою цинічно-саркастичною сатирою, і блискучою публіцистикою, неперевершеною своюю гостротою, дотепністю і влучністю, — ця перівна епохальна боротьба з сильним, хитрим завойовником та своїми внутрішніми ворогами привела його до самогубства. Луна револьверного пострілу збудила до свідомої національної дії багатьох із тих, хто на деякий час повірив облесливим словам і демагогічним обіцянкам большевиків.

Партія і уряд боялися М. Хвильового, тому що він мав сміливість протестувати проти московсько-большевицького поневолення українського народу, користувався великою популярністю серед робітничо-селянських мас, серед широких кіл пожовтневої інтелігенції старшої і молодшої генерації, а також міг впливати на «літературний молодняк». Прислужливі критики своїми писаннями прямо і побічно доносили на «небезпечний» вплив його художніх творів на пролетарські маси.

«Всі європейські риси Хвильового буржуазного характеру, — пише Юринець, — рицарем можуть ударити по стійкості пролетарської психіки. В цьому власне криється велика небезпека в його творчості, тим більше, що творець визначається не аби яким талантом».²⁾ «Він є вираз зневіри, що нам вдається з нашими матеріальними і, передусім, людськими силами здійснити соціалістичний ідеал»³⁾.

¹⁾ М. Хвильовий, Твори, т. I, вид. 2, 1929. р., стор. 150.

²⁾ «Червоний Шлях», 1927. р., ч. 1, стор. 252.

³⁾ В книзі А. Лейтес і М. Яшек „Десять років української літератури“, т. I, 1928. р., стор. 597.

— підкреслює далі Юринець, вбачаючи в цьому велику провину. Хвильовий задовго до наших днів твердо переконався в неможливості здійснити цей ідеал, пізнав облудне обличчя большевицької партії, фарсество її гасел. Ось чому він

«у своїх етюдах без жодних сентиментів і прикрас показує побут революції, дикунство нашого (большевицького) села, некультурність пролетаріату, м'якотілість революційної інтелігенції, без жалю показує гнилину, і болячки нашого життя... Картас все гниле в революції, шукає його скрізь...»⁴⁾

Художня творчість і критично-публіцистичний запал М. Хвильового мають глибоко політичний характер, вийшовши далеко за рамки літератури і культури на арену соціально-національної боротьби. Вони оформились як ідеологія войовничого українського націоналізму. Це змусило заметушитись навіть «недосяжних» вождів і вдарити на спілох.

«Хвильовий, — заявляє в одній промові С. Косюор, — це певна сукупність рис, це озброєний ворог, це поза всім іншим розгорнений націоналізм, це явище, що має свою вагу і тим дуже небезпечне».⁵⁾

Кремлівські володарі побачили в особі Хвильового свого запеклого ворога, який підривав основи їх старанно приховуваної колоніально-імперіалістичної політики в Україні. Сам «непомильний» і самовпевнений Сталін звернув свою «батьківську» увагу на українські справи і змушений був визнати небезпеку, заявивши:

«Коли б у нас не було ніяких інших матеріалів, крім дискусії навколо виступу Хвильового, що так широко і гаряче розгорнулася в Україні, то й цього було б цілком досить для найбільших тривог».⁶⁾

Коли в наші дні перечитуєш художні і публіцистичні твори Хвильового, маючи за спиною гіркий досвід уже згинулого соціалістично-го «раю», то дуже вражає, як іноді пророочно передбачав він багато дещо такого, що сталося в Україні. Багато сумного і трагічного спіткало нас в поту годину 40-х років, цілком і повністю підтверджши сумніви і пекучі болі М. Хвильового щодо відносин України і Росії. Він попереджав про те, що «українське суспільство, змінівші, не помниться з своїм фактично, коли не де-юре декретованим гегемоном, російським конкурентом».

Так воно і сталося. Українське суспільство дорого заплатило за свою «дружбу» з Москвою, щедро засіявшись благородними кістками безмежні простори далекої півночі. З вогню, диму і пожарищ, через кров і слізози, прагнучи у всьому до єдиної і незламної волі, встає Україна, щоб прямувати шляхом свого відродження.

Ще в середині 30-х років М. Хвильовий не раз вказував, де саме Україна повинна шукати своїх давніх історичних шляхів, наших слав-

⁴⁾ В. Коряк. Мотиви соціальної боротьби в сучасній українській літературі („Книга“, 1923. р., ч. I, стор. 10).

⁵⁾ „Критика“, 1930. р., ч. 6.

⁶⁾ Ю. А—О: Етапи боротьби поневоленої України в Москвою.

них і героїчних традицій, щоб відродити до іншого, кращого життя, відлитаого у певні приналежні форми. Подібно до геніального Т. Шевченка, вільюючи над очманілою сучасністю, поет звертається у далеке минуле. Но та сучасність, свідком якої є його нестримно-запальна індивідуальність, це

«Село темне й гніє в пранцях. Медикаменти за горами, за горами. В селі уміють лікувати бешиху.»⁷⁾

Це «глухий шлях», на якому

«Сосни гудуть-гудуть... — Чого так сосни гудуть? — Хуртовина. Вітри. Ох, ви, сосни мої — азіатський край!»⁸⁾ Це «раковина з калом, куди попала революція», тому, що «з'али сукини сини революцію».

Від набридливої і страшної своєю буденністю сучасності Хвильовий звертає свої погляди до української старовини. Замріяний, затонлий в думки і спогади про давнє минуле, він найчастіше зупиняє зажурені очі своєї скорботної душі на Великій Шведській Могилі, бо в ній похована доля України після Полтавської битви 1709. р. Височить могила серед широких просторів на весь білий світ і свою величчю будить в сучасності Хвильового важку тугу, що ллється розпачливою піснею з гарячих уст українських дівчат. Він прислухається до неї, бо

«не можна не слухати цієї пісні: її наші матері співали, наші сестри, наші жінки. І темно в цій пісні, бо сумно в ній, що народня пісня, це жіноча пісня і всюди і завжди треба казати про неї. Слухав і я цих пісень біля шведських могил, і нагорнули вони в моїх грудях велику могилу народного горя.»⁹⁾

Це ж все таке рідне, близьке і дорого для спрагненого серця поета!

Мотив Високої Шведської Могили, імена Мазепи, Карла XII, та ін. обумовлені свідомою і цілеспрямованою метою поета — вказати історичні шляхи української нації від трагічного заламання її державності під Полтавою до революційного чину Відродження України через її визволення з-під московсько-большевицького гніту.

Хвильовий намагається, як зауважує А. Хвіля, «зібратися на могили XVIII. століття і очима ідей цих могил — дивитися на сучасну радицьку Україну».¹⁰⁾ І треба віддати справедливість А. Хвілі, що з ворожої нам точки зору правильно вказував на націоналістичну ідеологію творів Хвильового.

«Коли б не поразка під Полтавою, то й Україна не була б большевицькою».

«На думку українських націоналістів, у 1709. р. припинено було державне життя України, яке потім спробувала відновити Центральна Рада. Ось чому так урочисто згадують українські націоналісти про Мазепу...»¹¹⁾

⁷⁾ М. Хвильовий, Твори, т. I., вид. П., 1929. р., стор. 105.

⁸⁾ Там же, стор. 99.

⁹⁾ М. Хвильовий, Твори, т. I., вид. П., 1929. р., стор. 144.

¹⁰⁾ «Життя і Революція», 1933. р., ч. 2.

¹¹⁾ Там же.

Справедлива тут також та думка, що саме з 1709. р. Україна має на два з половиною століття була уярмленою Росією. Від цього ярма не звільнила Україну пролетарська революція, а тільки зробила це яро ще більш важким і нестерпним. Тому то Хвильовий, що сприйняв пролетарську революцію, як мрійливий і палкій романтик, дуже скоро розчарувався в ній. Він довго мріяв про «загірну комуну», тобто звільнену Україну, але звільнену через комунізм. Згодом він побачив, що відродження української нації ради комунізму не має ніякого сенсу, «бо Маркс є зовсім чужорідний елемент для нашої країни»¹²⁾ і є «такого відродження ні чорта не вийде». ¹³⁾

Хвильовий починає першій змаг за відродження української нації для неї самої і закликає до орієнтації на Західну Європу, що посідає величезну багатовікову культуру.

«Що ж таке Європа? Європа — це досвід багатьох віків. Це не та Європа, що гине, це — Європа грандіозної цивілізації, Європа Гете, Дарвіна, Байрона, Ньютона...»¹⁴⁾

Орієнтація на Європу і відмежування від «задрипанки»-Москви, з якою він «не хоче мати ніякого зв'язку, не бачить, або не хоче бачити Москви — центру інтернаціональної ідеї» (В. Чубар).

Хвильовий вбачав велику месіяністичну роль України на сході Європи.

Ось чому в українському націоналізмі, до якого прийшов через романтичне захоплення пролетарською революцією, він визнає ту єдину силу, яка виведе український народ, українську націю на «широкий історичний шлях». Цим пояснюється те, що ще тоді Хвильовий так співчутливо ставився до фашизму, в якому він вбачав велику творчу і реконструктивну силу.

Отже таки мали рацію вороги М. Хвильового, коли по всіх усюдах кричали про його націоналізм.

М. КИБАЛЬЧИЧ

(Київ)

Г. Ф. Квітка-Основ'яненко

В історії нової — від Котляревського — української літератури з ім'ям Г. Ф. Квітки-Основ'яненка зв'язана поява української прози.

Постать Квітки помітно визначається на загальному тлі тогочасного українського письменства. На той час, як Котляревський — губерніяльний службовець невисокого рангу, Гребінка — син дрібномаєкового поміщика, що шукає засобів існування в педагогічній службі та літературній роботі, — Квітка походить з одної з найпоказніших дворянських фамілій Слобожанщини. Старший брат його Андрій Федорович довгий час виконує обов'язки харківського губернського маршала. Великий родовий дім Квіток в Основі є предметом місцевої

¹¹⁾ М. Хвильовий, Вибрані твори, Львів, 1937. р., стор. 122.

¹²⁾ Там же, стор. 134.

¹³⁾ М. Хвильовий, Камо Грядеші, Памфлети, Книгоспілка 1925. р., стор. 42.

легони: його пишноту відзначив, мовляв, сам імператор Олександр I., запитавши щіль час одвідин: «Чи не в палаці я?». І сам Г. Ф. Квітка — письменник, не чужий деякій родової піхи: в одній з своїх пізніших статей, розповідаючи про початок м. Харкова, він зробив з історії рідного міста епізод своєї сімейної хроніки: початок Харкову ніби дав родоначальник нашів Квіток, а іх маєток дістав свою назву «Основа» тому, що був спрівід основою Харкова.

Г. Ф. Квітка-Основ'яненко народився 18. листопада (ст. ст.) 1773 р., отже, був молодший від Котляревського на 9 років. Але до літературної своєї діяльності він прийшов не сразу, а поволі і невпевнено, намічаючи свою життєву стежку. Вихований у релігійному дусі, він линився релігійним на все своє життя. Проте, навряд чи можна погодитися в думку деяких дослідників та біографів письменника, які релігійність його намагаються пояснити впливом Сковороди, що був частим одвідувачем Квітчного батька. Що спільнотою мають філософічні та релігійні шукання Сковороди з обрядовою традиційною релігійністю дідичів Квітока? Замолоду Квітка декілька років пробув в одному з пригородних харківських монастирів і покинув його коло 1803 року, поринувши після того з головою в громадське та мистецьке життя Харкова. Член кількох клубів, він близько приймає до серця інтереси харківського театру, бере участь у попечительстві раді Харківського літературного інституту, а року 1816. входить до складу тіснішого літературного гурту, що збирається навколо двох харківських журналів — гумористичного «Харківського Демокрита» і «Українського Вестника» (1816—1819).

В «Українському Вестнику» і починає писати Квітка під псевдонімом Фалалея Повинухіна. Пише він російською мовою. Листи мандрівника, веселі вірші, жанрові сценки, анекdoti з українського життя — такі перші його твори. Далі з'являються п'еси, написані для харківського театру. З кожним твором Квітка все більше вносить у свої писання місцевий колорит, риси українського побуту, словарні та синтаксичні особливості української мови. Він рано усвідомлює, що не може писати російською мовою, тим «очищеним слогом», яким орудують письменники російські. Один з дослідників Квітчної творчості (А. Шамрай) говорить, що ця свідомість своєї безперспективності в ролі російського письменника і схиляє Квітку поволі до його українських писаль. Але так трактувати поворот Квітки до української літератури значить знижувати пробудження в ньому національної свідомості.

До української мови Квітка звертається десь на початку 30-х років, тобто у поважному віці (після 50 років від народження). В альманаху «Утренняя звезда» року 1833, з'являється його «Супліка до пана іздателя» (Петрова), де Квітка протестує проти поширеного серед російських обівнателів презирливої ставлення до української нації і української літератури: «Є такі люди на світі, — скажиться він, — що з нас кенкують і говорять та й пишуть, буцім то з наших піхто не втне, що б було, як вони кажуть, і звичайне, і піжненьке, і полезне, і що, стало-бить по нашему, опріч лайки та глузування над дурнем, більше нічого не можна і написати». Разом з «Суплікою» на сторінках альманаха друкує Квітка свою повість «Салдатський патрет». В наступному році виходить перший том його українських повістей, де,

крім «Салдатського патрета», знаходимо «Марусю» та «Мертвецький Великдень». Через кілька років по першому томі з'являється другий.

Українські повісті Квітка можна поділити на дві групи: гумористичні і сентиментально-реалістичні. До першої групи належать: «Салдатський патрет», «От тобі й скарб», «Конотопська відьма», «На пущеня як зав'язано», «Купований розум», «Пархомове снідання», «Підбрехач». До другої — «Маруся», «Сердешна Оксана», «Щира любов», «Козир'ївка» та інші. Українською мовою Квітка написав п'есу «Свята на Гончарівці», назвавши її оперетою.

Зміст «Салдатського патрета» становить популярний античний анекдот про знаменитого майстра та зухвалого шевця. Швець береться критикувати мистецький твір, хоч його компетентність як критика обмежується питаннями спеціальними. Виправивши за його вказівкою на своїй картині черевик, герой античного оповідания кладе край дальнішим претензіям шевця приказкою: «Не далі від сандалі, шевчику!». Цю приказку Квітка передає трохи інакше: «Швець, знай свою швецтво, а в кравецтво не мішайся». Античний анекдот перенесений у нього в українські побутові обставини. Тенденція твору, як не раз пояснював Квітка, — підкреслити некомпетентність російської критики в її оцінках українського письменства.

Другий твір, «Маруся», підказаний авторові міркуваннями іншого порядку. Квітка пояснив їх у листі до Плетньова: «Була в мене суперечка з одним письменником на малоросійській мові. Я його просив написати щось серйозне, зворушливе. Він мені доводив, що мова не відповідає і зовсім нездатна. Знавши її відповідність, я написав «Марусю» і довів, що від малоросійської мови можна розчулитися». В центрі оповідания стоять три ідеальні постаті: Наум Дрот, його дочка Маруся, її наречений Василь, Маруся вмирає, а Василь іде в Києво-Печерську Лавру і приймає чернецтво з ім'ям Венедикта. Історія смерті Марусі, покірність долі Наума та Василева тута мають ілюструвати загальні міркування, які Квітка викладає на початку свого твору: для чого людям, на цім світі тимчасовим гостям, так прив'язуватися серцем до скороминущого і тлінного? Ці міркування морального характеру — немов уривки церковної проповіді; але ілюстративний характер фабули, що подається як доказ загального авторового твердження — перша характерна риса всіх українських повістей Квітки.

Друга характерна риса Квітчних повістей — це їх перевантаженість описовим матеріалом. Квітка дуже любить докладно подавати зовнішній вигляд своїх героїв; в його оповіданиях зустрічаємо мі і пейзажі, але справжня його спеціальність — це описи народного обряду. В «Марусі» ми маємо цілу етнографічну студію про заручини та весілля, про похорон та поминки. Ці етнографічні описи були для Квітки річчю немаловажною. Можна гадати, що вони мали служити обороні українського письменства від ворогів та скептиків. Підкреслюючи відмінність українського життя, його своєрідний уклад і аромат, Квітка немов би хотів довести право українського письменства на існування.

Обидві ці риси Квітчних повістей — ілюстративна подача фабули та їх етнографізм — вплинули на дальших українських письменників і надовго збереглись в українській прозі.

В українській критиці поступово на перший план вийшло питання про Квітку як автора повістей з народного життя, як автора, що зайняв в українській літературі позицію, яку в літературі російської посіли молоді автори 40-х років: Тургенев своїми «Записками охотника», Григорович — «Дерев'єю» та «Антоном Горемыкою». Українські критики слушно відзначали, що в особі Квітки українське письменство випередило не тільки російське, а й західноєвропейське на цілій десяточ років. Селянська тематика в повістях Жорж Занд і Авербаха, Тургенєва і Григоровича з'явилася допіру на початку 40-х років. Квітка, справді, був незадоволений, що сучасні йому російські письменники «літають під хмарами», вигадуючи ситуації та характери; не раз підкреслював він потребу писати з натури, а його дружина Ганна Григорівна настоювала в листі до Плетньова, що Галочка з «Широї любові» існувала справді і що в харківських слободах ще й досі збереглися пісні про її красу та розум.

В 30-х — 40-х роках XIX ст. з'являється прагнення об'єднати українських письменників навколо якогось спільногопідприємства, переважного однією ідеєю. І тут Квітка своїми висловлюваннями і практичною роботою грає поважну роль. Молодий харківський доцент, ексальтований збирач народних історичних пісень Ізмаїл Срезневський відвідує в Полтаві «ветерана малоросійських писателей» Котляревського і так уміє захопити його своїми намірами та ентузіазмом, що стає Котляревський напу чує його словами: «Добре було б, якби всі так за діло бралися», і віддає йому до друку свою «Наталку-Полтавку». Гребінка входить у постійні зносини з старим Квіткою-Основ'яненком, запрошуєчи його до участі в українському збірнику, що має входити чотири рази на рік при «Літературній газеті» Красевського, навіть одвідуд Квітку в Основі. Намір Гребінчин з невідомих близьче причин не вдається, і тоді Гребінка випускає 1841 року свій альманах «Ластівка».

Суровий рецензент петербурзької «Северной пчелы» піддав голобельний великородзянинській критиці зміст цілої «Ластівки», але дуже схвалюючи змушений був висловитися про вміщено тут саме Квітчу «Сердешну Оксану»: «На нещасти п. Гребінки, — писав рецензент, прикрившись ініціалами «Л. Л.», — до п'ятого попала одна тільки хороша річ, — це повість Грицька Основ'яненка «Сердешна Оксана»; за неї не шкода заплатити п'ять карбованців... Ми з «Ластівки» п. Гребінки зберегли тільки «Оксану», а інше все пішло для хатнього вжитку». («Северная пчела» з 30. VI. 1841. р., № 143). До розуміння потреби літературного об'єднання приходить і Квітка, пишучи до Максимовича, що спільним завданням українських письменників і українославів є переконати громадянство, що можлива література тою мовою, якою говорять мільйони людей і яка має свої особливості та красу, що їх не віддати іншими мовами.

Цікаво відзначити, що розквіт національної свідомості у старого Квітки збігається з появою в українській літературі молодого Т. Г. Шевченка.

«Тільки й рідні, що ви одні, — пише Шевченко Квітці 19. лютого 1841 року. — Не цурайтесь ж, любіть мене так, як я вас люблю, не сачивши вас зроду. Вас не бачив, а вашу душу, ваше серце так бачу,

як може ніхто на всім світі. Ваша «Маруся» так мені відказала, що я вас навіліт знаю. Далі, правда. Частенько сиджу собі один в чужій хаті та й думаю: гора з горою не сходиться, а чоловік з чоловіком спіткнеться. Що то, якби благословив милосердний Бог нам з вами зострінуться. Ото б побалакали! Ух, аж душно!» («Наше минуле», 1918, кн. II, стор. 45). Всім відомо, як радісно і схвилювано зустрів Квітка перший «Кобзар» Шевченка, і тому не дивно, коли він молодому Кобзареві признається. «Вас я кріпко улюбив, знайшовши таке м'якесеньке сердечко і душу чисту, мов хрусталь» («Основа», 1861, кн. VII, стор. 4).

Ще цікавіше, що «Гайдамаки», які так перелякали російську цензуру і критику, справили на Квітку зовсім інше враження. «Як такого добра не хвалить? — писав він Шевченкові. — Пишіть же, паничу, у всю руку. Напишіть нам ще таке, дайте відохнути від московських брехень, що читаєш-читаєш, та або заспіш гарненко, або на живіт за тошнит, а на зуби паде оскома, що три дні не хочеться дивиться на книжку» (Київська Старина, 1900, кн. IX, стор. 300).

То нічого, що десь року 1847. Шевченко з легким критицизмом висловився про мову Квітки, власне, про його харківську говірку. Докладне вивчення цілої творчості «батька-отамана» Квітки-Основ'яненка в ряді інших класиків української літератури дозволить нам повторити разом з Шевченком:

Слава не поляже.
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине:
От де, люди, наша слава,
Слава України.

(«До Основ'яненка»).

Проф. С. ГЛЯРОВ
(Київ)

Йоган Ґотфрід Шедель

Діньої краси краєвидом зустрічав колись старий Київ мандрівника, що наблизявся до нього зза Дніпра по чернігівсько-московському шляху. На густо порослих зелених горбах біліли мури і яскін золотом сяяли в блакитному небі бані, верхи і хрести численних кіївських церков. Не важко уявити собі враження прочан, які сотнями тисяч ішли з усіх кінців неосяжної країни на поклон до кіївських святочів: надто коли ця чарівна картина розгорталася перед ними під акомпанемент співу ріаноголосих дзвонів, що линув звідти через Дніпро. І як у музичні цих дзвонів, так і в цьому архітектурному ландшафті, виділя-

лася дзвіниця Печерської лаври. Її струнка постать високо підносила, ся над купами інших будівель, і мідний голос її перекривав всі інші дзвони.

Непадло нищили большевики пам'ятки нашої старовини. В ім'я «соціалістичного будівництва» за останні роки зруйновано собор Великого Миколи і церкву Миколи Малого, золотоверхий Михайлівський монастир, Братський монастир і багато інших. Од большевицької місії південної загинула 800-річна велика Лаврська церква. Архітектурний пейзаж Києва майже невідчінно змінився, але їй тепер майорить на місці дзвіниця Печерської Лаври. Всі кияни знають її. Історики мистецтва справедливо відносять її до кращих досягнень архітектури, не тільки української, а й всієї архітектури колишньої російської імперії. Ale мало хто знає ім'я майстра, що її збудував, — Йогана Готфріда Шеделя. А, втім, творчістю Шеделя позначена ціла доба в історії української архітектури, час близкучого її розквіту, що дістав від мистецтвознавців незграбну і штучну назву «Доба барокко». Під цією назвою розуміють стиль, який панував був у західній Європі в XVII, і перших десятиріччях XVIII століття. Основною особливістю стилю барокко є деякі навмисна пишність і нахил до живописних ефектів. Саме завдяки своїй мальовничості полюбився барокко українському людству; елементи його глибоко увійшли в український побут і від тих часів стали майже невідривною рисою національного українського мистецтва. З другого боку і навпаки: ззовні привнесений в Україну барокко набув тут виключної своєрідності, пройнявся місцевим, українським духом. Цей український дух у високій мірі властивий київським будовам Шеделя, що дуже відмінні від робіт його в Петербурзі, де вперше розгорнув він свою творчість.

Біографія Шеделя ще не досить досліджена. Народився він щось близько 1680. року, десь в північній Німеччині. Невідомо, в кого він вчився, які були перші кроки архітектурної його кар'єри. Року 1713. разом з славетним Шлютером, вкупу з іншими майстрами, завербованій агентами царя Петра, приїздить Шедель до Петербурга. Там прожив він аж до 1730. року, працюючи переважно для князя Меншикова. Для цього «половдержавного властелина» спорудив він на Академічній набережній розкішний палац, що й досі зберіг назву меншикових палат, та палац в загородному маєткові князя в Ораніенбаумі. Вже в цих будовах виступає мальовничий бік мистецтва Шеделя, його вміння поживити стінну площину грою світла і тіней на дотепно розташованих деталях будови, не кажучи вже про майстерне планування і технічну досконалість виконання. Року 1730. Шедель був відряджений в розпорядження обер-архітектора Растреллі і брав участь в будівництві дерев'яних палаців, що споруджував останній в Москві для імператриці Ганни. Можливо, що вплив, який зробив на Шеделя майбутній творець Смольного монастиря, сказався на пізніших його роботах між іншим і на Лаврському його шедеврі, але певних даних про це ми не маємо. Для московського Донського монастиря будував Шедель надворітну дзвіницю, що за браком коштів залишилася незакінченою.

Під час перебування Шеделя в Москві, прибув туди з Києва монах Ісаї, який шукав «искусного к строению архітектора» для давно вже

зaproектованої Лаврою нової дзвіниці, замість тієї, що згоріла року 1718. В цій справі Ісаї вдався між іншим до князя Дм. Голіцина, одного з лідерів боярської опозиції, який відомий був своєю симпатією до України. Князь рекомендував Лаврі Шеделя, попередивши однак лістом архімандрита, що той «ниже 400 рублей за год не берет». Ця велика ціна, як видно, не злякала монахів, і вже в лютому наступного 1731. року Шедель приїхав до Києва.

За контрактом, що склала з ним адміністрація Лаври, майстер мав крім згаданих 400 карбованців одержувати щороку ще «ржи по 10 четвертей, пшена по одній четверті, пшеничной муки по одной же четверті, круп гречаних по две четверти, пива по 4 бочки, вина по 10 ведер, баранов 4, туш свиних по две, по одному бику, корову для молока, две лошади» і т. д. і т. д. Будівництво, яке за цією умовою мало бути завершено протягом 3-х років, затяглося аж на цілих 13. Чимало неприємностей довелось пережити майстроїв в зв'язку з цією роботою. То хову його компетенцію, дошкауляли різними комісіями, затримували платню тощо. Тільки року 1745. дзвіницю було нарешті посвячено. Деякі дослідники вважають, що Шедель був тільки виконавцем робіт, і що самий проект дзвіниці належить комусь іншому. Щоправда, в даному контракті Шедель обов'язується «построить в Києвско-Печерском монастыре колокольню против даного в Москве образца», а в одній з доповідних своїх записок сам майстер пише, що він «оную дзвіницу по рисунку ее императорского величества вечно достойный памяти императрицы Анны Ioannovны закладал». Але хіба не очевидно, що «даный в Москве образец», також як і «рисунок ее императорского величества» в тут ні що інше, ніж «височайше ухвалений» проект самого Шеделя. Та й хто ж з тогочасних російських архітекторів, крім Шеделя, та мабуть ще Растреллі, міг зробити щонебудь подібне? З другого боку, сам Шедель з справедливою, чисто авторською гордістю в тій же записці пише таке: «Сія дзвіница Печерской Лаври трудом моим сделана каким образом по всей Русе, в Европе другої не отыщется, и навеки оная дзвоница стоять будет».

Найзначніше досягнення майстра — дзвіница Лаври відміняється щодо стилю від інших його робіт. По самому призначенню і по величині споруди її не пасував би той непримушений характер інтимності, який звичайно надавав Шедель житловим своїм будовам. Отже, принцип суворої класики переважає в ній над елементами вільною любовного барокко. Але як вільно підноситься її 92-метрова постать, якою спокійною гармонією пройняті її величеські пропорції, як гарно пов'язані поміж собою карнизи і колони чотирьох її поверхів! 5 мільйонів штук цегли було витрачено на її будівництво і загальна його вартість винесла близько 62 тис. карбованців — сума для того часу майже неймовірна.

Природно, що дзвіница забирала в Києві головну увагу Шеделя. Але він находив час і для інших робіт. За його участю побудований був митрополичий дім в садибі Софіївського собору, так званий старий корпус духовної академії на Подолі, два середніх поверхи Софіївської дзвіниці, можливо також чудова брама в огорожі Софії, що відома під пазюкою брами Рафаїла Заборовського та ін. Цей Рафаїл За-

боровський, тодішній митрополит київський, був великим аматором мистецтва, кохався в архітектурі і сам потроху займався кресленням і проектуванням. Спільно з Шеделем, твердить історик російського мистецтва Ігор Грабар, він перебудував мало не половину тодішніх київських церков. Своєрідною красою позначені архітектурні пам'ятки Києва того часу. Не вживаючи суттєвих термінологій, важко пояснити, в чому полягає ця своєрідність. Вона і в пластичні архітектурні форми (наприклад, дахи з заломом), і в декоративних деталях, і в орнаментальних оздобах, якими ряснюють їх стіни (наприклад, брама Зaborовського, фасад Братства, Успенський собор Лаври), але передусім, вони в тій іраціональній решті, що залишається від аналізу будь-якого твору справжнього мистецтва, і який завжди має певний присмак народності. Отже цей національно-народній, український смак, становить особливість київських робіт Шеделя. І не дивно, що в спробах відтворити національну українську форму, до яких іноді вдавалися наші архітектори останніх десятиліть, наївдалішими були ті, що використовували спадщину Шеделя (будинок лісового інституту в Голосіїві, архітектор Дяченко).

Шедель не був українцем, але він полюбив Україну, відчував її як другу батьківщину свою. Характерна в цьому відношенні заява його про звільнення, що подав він до контори будівель року 1748., де він просить дати йому дозвіл жити в Малоросії, де «я, нижайший, намерен купити малый хутор, дабы в старых своих летах с женой и детьми хотя малое пропитание иметь». Українським хуторянином Шедель і номер року 1752.

Дуже мало уваги приділяли дослідники мистецтва особі і творчості Шеделя. Саме навіть ім'я майстра незабаром після його смерті зникло з людської пам'яті. Всередині XIX. століття, автори, що писали про Київ, як от Берлінський, Закревський, творцем лаврської дзвіниці називають «італійського архітектора Шейдена». Тільки в десятих роках цього віку Ігор Грабар встановив правильну транскрипцію його імені і в своїй «Історії русского искусства» одвів його творчості кілька сторінок, не вільних від помилкових тверджень. Пізніше про Шеделя писали Ф. Л. Ерист, В. І. Щербина, але в основному ця тема залишається ще нерозробленою. Авторові цих рядків нещодавно довелося чути, що в Дюссельдорфі проживають прямі нащадки Шеделя, які зберігають якісь реліквії і документи щодо їх праць. Ті взаємнини, що зараз встановлюються між Україною і Німеччиною, безперечно викличуть в німецьких вчених інтерес до нашого мистецтва, і в спільній праці над ним українським науковим силам мабуть пощасти згодом відтворити і біографію Шеделя.

О. Т.

Партачі життя

(До проблеми «цінільної відваги»).

Відвага і мужність! — Може ніколи ще в жадній добі не повторювали ми так часто ці вирази, як повторюємо їх тепер. На високий ідеал ставимо герів визвольних змагань, присвячуємо їм віршем

і прозою безліч друкованих сторінок і влаштовуємо на їх честь широку десятку академій. Творимо культ героїзму, культ тих людей, що не побоялися віддати своє життя за зброя в руках під час зрину, в повній первоногого напруження підпільної праці, чи, як Великий Шевченко у боротьбі цілого свого життя проти московської влади з небезпечними вибуховими бомбами в руках — своїми динамічними творами.

Академій, ювілей на честь наших героїв — так, і це все потрібно, може не так буденно часто, але все ж потрібно, бо чим вищий ідеал побудуємо для тих, що стали символом наших визвольних змагань, тим далі падатиме роз'яснююче світло від цього символу. — тим ширші маси будуть бачити яскравий дороговказ для свого життя і для своєї боротьби! І тому в мільйони руорів мусимо кричати про наших героїв і на найвищих висотах різьбіть їх імена й чини, щоб у пайдальних закутинах наших земель усім було видно незабутні постаті в увесь їх величний ріст.

Але поза масами, що лише здалеку дивляться на недосліжі візорі, маємо ми цілі риди людей, що може безпосередньо мати стосунки з ними, або їх чинами та творчістю й тому мають власне це важне і відповідальнє завдання:

Насвітлювати яскраві й правдиві ці постаті і, перебираючи від них іх думки й ідеї, закріплювати їх в житті і в масі. Та звичайно ті, що стоять тут же у підніжжя небосяжної вежі, або ще краще лежать коло неї, ніколи не в стані побачити її найвищого піблля. Для цього вони мусять не лише випростуватися й піднятити вгору голову, а часом і зйті на якесь підвищення. Так для того, щоб вміти бачити справді обличчя велетнів, людям, що можуть стикатися з ними — мусять вони бодай трохи підтягатися до їх рівня й мати в собі хоч щось з їх відваги. Бо недаремно сказано, що «Потрібний не лише герой, а й світ вартий його», який не виглядав би, як одна суцільна маса лакеїв. В протилежному випадку герой передуть для світу, а що найважкіше — і для нації — майже беслідно».

Ці слова є для нас завжди актуальними. Бо ніде, як у нас, не було стільки поодиноких героїв, що їх найсміливіші вчинки зависали в повітрі, бо довкола стояла сицільна маса лакеїв. Бо лакеї не пізнає правдивого героя, хоч і дивиться на нього. Це ж цілком ясно. З професійною прецизійністю він правильно оцінить його клясове положення й маєтковий стан, зауважить непоголене обличчя, стоптані черевики, винятковості, що перекреслює всі ці дрібниці, і ніколи не зуміє побачити якоїсь риси ючі коло нього, побачити його головогружної височини!

Тому були у нас Лицарі Абсурду і власне така маса, що ідею тих лицарів обертали в абсурд свою байдужністю. Тому то тими Лицарями Абсурду були у нас не лише герой Базару, Крутів, Білас і Данилішин, а й такі постаті, як Шевченко, Міхновський, Олена Пчілка, Франчче оточення, інтелігенція — або не розуміли цілої їх величини, або — що було ще далеко гірше — навіть розуміли її, захоплюючися ними, не могли позбутися своєї лакеїської психіки. Завдяки їй вони боялися отвертою підтримкою цих героїчних іadorованих ними одиниць, викли-